

Ostvarenje načela jednake vrijednosti činidaba primjenom prekomjernog oštećenja (laesio enormis) u rimskom pravu

Lovrić, Jerko

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:524391>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Jerko Lovrić

OSTVARENJE NAČELA JEDNAKE VRIJEDNOSTI ČINIDABA
PRIMJENOM PREKOMJERNOG OŠTEĆENJA (LAESIO ENORMIS) U RIMSKOM
PRAVU

Diplomski rad

Zagreb, 2023.

REPUBLIKA HRVATSKA
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET

Student:

Jerko Lovrić

Kolegij:

Rimsko privatno pravo

Naziv diplomskog rada:

**OSTVARENJE NAČELA JEDNAKE VRIJEDNOSTI ČINIDABA
PRIMJENOM PREKOMJERNOG OŠTEĆENJA (*LAESIO ENORMIS*) U RIMSKOM
PRAVU**

Mentor:

Izv. prof. dr. sc. Ivan Milotić

Zagreb, srpanj 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Jerko Lovrić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor diplomskog rada „Ostvarenje načela jednake vrijednosti činidaba primjenom prekomjernog oštećenja (*laesio enormis*) u rimskom pravu“ te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Jerko Lovrić, v.r.

Sažetak

Rad se bavi genezom instituta prekomjernog oštećenja (*laesio enormis*) u Rimskom pravu. Analizirat će se utjecaj filozofskih ideja i drugih nepravničkih faktora na spoznaju važnosti ideje pravične cijene te na formiranje instituta. Pri analizi nastanka, rad će prikazati i druge pravne sustave i izvore koji su utjecali na nastanak instituta u rimskom pravu. Također će se izložiti teorije vrijednosti iz relevantnih razdoblja (klasično doba, glosatorsko doba i moderna teorija vrijednosti) i teorije formiranja cijene kao nužan pratitelj u teorijskom konstruiranju prekomjernog oštećenja. Za kraj će se kratko prikazati pozitivno pravno uređenje instituta u hrvatskom pravu.

Ključne riječi: prekomjerno oštećenje, *laesio enormis*, pravična cijena, *iustum pretium*, teorija vrijednosti

Summary

The paper deals with the genesis of the institute of excessive damage (*laesio enormis*) in Roman law. Through the development of philosophical ideas and other non-legal factors, it will demonstrate the influence of recognizing the importance of the concept of fair price on the formation of the institute. In analyzing its origin, the paper will also present other legal systems and sources that influenced the emergence of the institute in Roman law. It will also expose theories of value from relevant periods (classical era, glossator era, and modern theory of value) and theories of price formation as a necessary companion in the theoretical construction of excessive damage. Finally, a brief overview of the positive legal regulation of the institute in Croatian law will be provided.

Key words: excessive damage, *laesio enormis*, lesion, fraud over half, fair price (*iustum pretium*), theory of value.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Vrijednosti činidbe u obveznom pravu	2
2.1. Moderno shvaćanje vrijednosti činidbe u obveznom pravu	2
2.2. Odnos prema vrijednosti činidbe u rimskom pravu	4
2.2.1. Klasično razdoblje rimskog prava	4
2.2.2. Pojava <i>pretium iustum</i> i postklasični zaokret u pogledu na ekvivalentnost činidaba.....	9
3. Institut prekomjernog oštećenja (<i>laesio enormis</i>)	12
3.1. <i>Laesio enormis</i> u rimskom pravu.....	12
3.1.1. Utjecaji stranih pravnih poredaka na nastanak <i>laesio enormis</i>	12
3.1.2. <i>Laesio enormis</i> u rimskom pravu.....	15
3.1.3. Razvitak <i>laesio enormis</i> djelatnošću glosatora	23
3.1.4. Doprinos Glosatora razvoju teorije vrijednosti činidbe	26
3.2. Kratki prikaz instituta prekomjernog oštećenja u hrvatskom građanskom pravu..	28
3.2.1. Povijesni kontekst razvoja prekomjernog oštećenja na hrvatskom području.....	28
3.2.2. Uređenje instituta prekomjernog oštećenja u pozitivnom hrvatskom pravu.....	29
4. Zaključak	31
Literatura:	32

1. Uvod

Načelo jednake vrijednosti činidaba (prestacija) jedno je od temeljnih načela privatnog prava u svim zemljama koje pripadaju civilističkoj tradiciji. U pravnom poretku Republike Hrvatske izraženo je u odredbi članka 7. stavka 1. Zakona o obveznim odnosima: „Pri sklapanju naplatnih pravnih poslova sudionici polaze od načela jednake vrijednosti uzajamnih činidaba.“ Drugim stavkom je određeno da se Zakonom utvrđuju situacije u kojima se odstupanje od tog načela sankcionira. Načelo jednake vrijednosti činidaba komplementarno je jednakosti subjekata, koja uz dispozitivnost stranaka, prometnost prava i imovinsku sankciju čini temeljna načela privatnog prava.¹ Poštivanje dispozitivnosti, odnosno autonomije stranaka nalaže da se pravni poredak uključuje u saniranje neravnoteže uzrokovane povredom načela jednakosti činidaba samo kada ta povreda svojim intenzitetom prelazi prag koji je utvrđen zakonom i sudskom praksom. Jedan od instituta koji omogućuje vraćanje ravnoteže, a time i pravičnosti u odnose u kojima je došlo do poremećaja ravnoteže nerazmjernom činidaba je institut prekomjernog oštećenja (*laesio enormis*). Razvoj instituta u rimskom pravu usporedno prate i promijenjena shvaćanja o temeljnim etičkim postulatima o držanju pravnih subjekata u gospodarskim odnosima, čime se jasno ogleda uloga društvenih shvaćanja, religijskih utjecaja i povijesnih okolnosti kao materijalnih izvora koji oblikuju pozitivno pravo. Nužni pratitelj instituta prekomjernog oštećenja je svijest o mogućnosti ustanovljenja objektivno procjenjive vrijednosti činidbe, koja onda postaje orijentir za ocjenu prekomjerne vrijednosti jedne činidbe nasuprot protučinidbi. Iz toga se jasno može razaznati da uređenje instituta zahtjeva stanovitu interdisciplinarnost i prožimanje ekonomije i prava kako bi se uopće moglo formulirati ideju prekomjernog oštećenja. Povijesni pregled razvoja instituta prikazuje da je konstruiranje teorije vrijednosti bilo ključno za cjelovito definiranje *laesio enormis* u srednjem vijeku.

Cilj ovog rada je izložiti poimanje vrijednosti činidbi u rimskom pravu i pozitivnom građanskom pravu te prikazati shvaćanje ideje slobodnog formiranja cijena u rimskom pravu i njenog utjecaja na ideju jednakosti činidaba. Na navedeno shvaćanje naslanja se razvitak pojma pravične cijene koji je presudan za formiranje instituta prekomjernog oštećenja. Prikaz instituta sastojat će se od izlaganja povijesnih utjecaja i društvenih okolnosti koje su potakle

¹ Klarić P., Vedriš M., Građansko pravo, Opći dio, stvarno pravo, obvezno i nasljedno pravo, Narodne Novine, 2014., str. 7.-10.

razvoj instituta u doba kasnog Carstva te glosatorskih izmjena i teoretskih dopuna instituta uz kratki pregled pozitivnog uređenja prekomjernog oštećenja u hrvatskom građanskom pravu.

2. Vrijednost činidbe u obveznom pravu

2.1. Moderno shvaćanje vrijednosti činidbe u obveznom pravu

Izlaganju eventualnih povreda ekvivalentnosti činidaba i njihovih sankcija u rimskom i suvremenom pravu prethodi preispitivanje teorijskih osnova na kojima se zasniva procjenjivanje vrijednosti činidbe kao objekta obveznog odnosa. Mogućnost određivanja vrijednosti činidbe nužno prethodi ocjenjivanju je li određena činidba u nerazmjeru sa protučinidbom. Moderna ekonomska teorija vrijednosti polazi od racionalnog pojedinca koji valorizira objekt transakcije (pravno je činidba objekt pravnog posla) isključivo prema subjektivnim preferencijama. Time je definirana moderna i u ekonomskoj znanosti općeprihvaćena subjektivna teorija vrijednosti.² Moderni pravni sustavi prihvaćaju subjektivnost vrijednosti činidbe te dopuštaju pravnim subjektima slobodno raspolaganje svojom imovinom u naplatnim pravnim poslovima. Autonomija ugovaranja općenito je ograničena ako je ugovaranje protivno prisilnim propisima, Ustavu Republike Hrvatske i moralu društva.³ Primjenom *argumentum a maiori ad minus* može se stoga zaključiti da su pravni subjekti slobodni ugovarati činidbe koje međusobno ne moraju zadovoljiti načelo ekvivalentnosti, osim ako je nerazmjer prouzročen ugovaranjem takvih činidaba tolike magnitude i kvalitete da čini povredu prisilnih propisa, Ustava Republike Hrvatske i morala društva. Za razliku od ekonomske znanosti, koja transakciju promatra iz položaja djelujućeg subjekta čija se racionalnost sastoji od maksimizacije dobiti, pravna znanost promatra transakciju (naplatni pravni posao) između dvaju pravnih subjekata iz pozicije nepristranog trećeg i pokušava, radi zadovoljavanja ideala apstraktnosti i primjenjivosti pravnog pravila na sve slične slučajeve, maksimalno objektivizirati vrijednost činidbe. Prividnu nespojivost subjektivnosti činidbe i želje za koherentnim i sveobuhvatnim pravnim normiranjem koje bi detektiralo očiti nerazmjer prestacija moderno pravo pomiruje putem mehanizma procjenjivosti stvari i inkrementalnog pristupa pri kreiranju sankcija za povrede nastale u

² Subjektivnu teoriju vrijednosti simultano su razradili ekonomisti William Stanley Jevons, Leon Walras i Carl Menger nezavisno jedan od drugog.

³ Zakon o obveznim odnosima (dalje u radu ZOO), čl. 2., NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22

situacijama očitog nerazmjera činidaba. Inkrementalnost u pristupu znači da se propisi o povredi načela jednakovrijednosti činidaba primjenjuju samo ako je došlo do tolikog intenziteta povrede koji je određen samim pravnim pravilima. Ovaj pristup posebno je izražen u primjeni instituta prekomjernog oštećenja (*laesio enormis*) koji će se detaljnije obraditi u posebnom poglavlju rada.

Procjenjivost vrijednosti stvari i činidbi bila bi znatno otežana kada ne bi postojao novac kao univerzalno mjerilo vrijednosti. Upravo od svih ekonomskih (sredstvo pohrane vrijednosti, sredstvo razmjene, mjerilo vrijednosti) i pravnih karakteristika novca kao stvari (potrošnost, generičnost i pokretnost)⁴ mogućnost izražavanja vrijednosti u novčanom ekvivalentu omogućuje uniforman pristup ocjeni vrijednosti i „vaganje“ između vrijednosti različitih činidbi. S obzirom na mogućnost procjene vrijednosti stvari teorija građanskog prava razlikuje procjenjive (*res aestimabiles*), čija se vrijednost može svesti na novčani iznos, i neprocjenjive stvari (*res inaestimabiles*), čiju vrijednost nije moguće izraziti novčanim ekvivalentom⁵. Ideju objektivizacije vrijednosti stvari moguće je ostvariti jer se transakcije provedene u sklopu naplatnih pravnih poslova ne odvijaju u vakuumu, već su dio robno novčanih odnosa koji zajedno čine privredu jednog društva. Mnogobrojnost odnosa omogućuje formiranje cijene za određenu vrstu pravnih poslova, odnosno za određeni predmet naplatnog pravnog posla kojim se izražava prometna vrijednost činidbe. U tom slučaju govori se o tržišnoj cijeni, koja se u građanskom pravu naziva redovitom cijenom (*pretium ordinarium*).⁶ Građansko pravo poznaje još i izvanrednu cijenu (*pretium extraordinarium*) kao subjektivnu vrijednost stvari procjenjivu objektivnim mjerilima te afekcijsku cijenu (*pretium affectionis*) kao subjektivnu vrijednost stvari koja nije procjenjiva objektivnim mjerilima.⁷

Iznimnu situaciju u kojoj se pri ocjenjivanju razmjernosti činidbi ne treba utvrditi navedene vrste cijena čini propisivanje cijena od strane države. Ovakav način formuliranja vrijednosti dobara karakterističan je za zemlje socijalističkog uređenja, gdje se, najčešće u politički centraliziranom državnom organu (koji je kroz paralelizam struktura demokratskog centralizma bio puko oruđe za provedbu stranačke politike) nametalo točno određene cijene, odstupanje od kojih je bilo kažnjivo zakonom. Propisivanje cijene u liberalnim

⁴ Klarić P., Vedriš, M., op. cit., str. 88.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

demokracijama, gdje se snažno proklamira ideal određivanja cijena putem mehanizma tržišta, čini iznimku, a najčešće se koristi u situacijama velike volatilnosti cijene dobra koje ima izrazitu stratešku (političku) ili socijalnu vrijednost za društvo u cjelini. Primjer propisivanja vrijednosti zbog strateške i socijalne važnosti dobra predstavlja uređenje cijena naftnih derivata u RH do 2013. godine. Od osamostaljenja pa do 2013. godine cijena naftnih derivata određivala se Pravilnikom o utvrđivanju najviših maloprodajnih cijena naftnih derivata koji je donosilo Ministarstvo gospodarstva.⁸ Propisivanje cijene sa sobom povlači pravne posljedice u pogledu ništetnosti ugovora. Ako stranke ugovore cijenu višu od propisane sankcija se sastoji od ništetosti ugovorne odredbe o cijeni, a ne ugovora u cjelini, kako je i utvrđeno u sudskoj praksi. Ako stranke ugovore cijenu višu od najviše propisane cijene, odredba o cijeni će biti ništetna, a uzet će se da je ugovorena najviša propisana cijena.⁹

2.2. Odnos prema vrijednosti činidbe u rimskom pravu

2.2.1. Klasično razdoblje rimskog prava

Iako je ekonomska misao svoj začetak doživjela u doba grčke antike, analiza vrijednosti u rimskom pravu nije bila naslonjena na Aristotelove teorije vrijednosti. Rimski pravници eventualna ekonomska razmišljanja o vrijednosti i cijeni pragmatično su podredili pravnoj analizi fokusirajući se na pravnu problematiku nauštrb formuliranja koherentne teorije vrijednosti.¹⁰ Iz postojećih izvora može se induktivno zaključiti da teorija vrijednosti nije bila u središtu razmatranja klasičnih rimskih pravnika jer se za valjanost pravnih poslova nije tražila ekvivalentnost činidaba (u konkretnom fragmentu razmjera vrijednosti stvari i kupovne cijene):

D.4,4,16,4(Ulp. 11 ad ed.): *Idem Pomponius ait in pretio emptio-
nis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.*¹¹

⁸ <https://lidermedia.hr/aktualno/biznis-i-politika/hrvatska/u-2013-s-istim-cijenama-goriva-74190>

⁹ VRH, Gzz-339/01-2.

¹⁰ Gordon, Barry, *Economic Analysis Before Adam Smith, Hesiod to Lessius*, University of Newcastle, 1975.

¹¹ D. 4,4,16,4: *Isto Pomponije kaže da je po prirodi stvari dozvoljeno da, u pogledu cijene kod kupoprodaje stranke mogu jedna drugu prevariti.* Riječ prijevara u ovom kontekstu ne bi se trebala shvatiti doložno, već kao gospodarska umješnost ili vještina poduzetnika. (slobodan prijevod prema izvoru: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr>)

Dopušta se, dakle, strankama da slobodno ocjene vrijednost vlastite činidbe u odnosu na protučinidbu druge stranke. Stav rimskih pravnika prema metodama procjene vrijednosti činidaba najzornije prikazuje analiza kupovne cijene kod kupoprodaje, a za gospodarsku praksu i za sam pravni promet bila je važna je uloga edila (*aediles*).

Edili su bili magistrati koji su brinuli za održavanje reda u gradu, opskrbu grada, održavanje gradskih svečanosti i, za pitanje jednakosti činidaba najbitnije, nadzor nad odvijanjem gospodarskih i trgovačkih aktivnosti u Rimu.¹² Dva edila su se birala iz redova patricija (*aediles curules*) te dva iz reda plebejaca. Kao dio nadzora nad gospodarskom aktivnosti u gradu, brinuli su o uniformnosti kvalitete utega i mjera te kakvoći prodanih dobara. U izostanku definitivne teorije koja bi omogućavala procjenu vrijednosti činidaba, djelatnost edila zadovoljavala je ideal sveobuhvatnog nadzora u pogledu kontrole utega i mjera, ali i dvaju posebnih kategorija prometnih dobara. Poseban nadzor provodio se kod pravnih pitanja vezanih uz skrivene nedostatke stvari kada je objekt ugovora bio rob, tegleća životinja ili zvijer.¹³ Štoviše, kurulski edili su uz ulogu primjenjivača prava donoseći edikte kurulskih edila (*Aedicta aedilium curulium*) bili kreatori prava za navedene vrste pravnih poslova. Prodavatelji robova morali su upoznati kupca sa svim eventualnim nedostacima koje je rob/tegleća životinja imao. Prema ediktu kurulskih edila prodavatelj odgovara čim se pokaže nedostatak na robu/teglećoj životinjini neovisno o tome jeli znao za manu ili nedostatak. U tim slučajevima kupac može zahtijevati raskid ugovora pomoću *actio redhibitoria* (vraća se sve primljeno na ime ispunjenja činidbe). Kupac također ima opciju zahtijevati razmjerno sniženje cijene pomoću *actio quanti minoris* u roku od šest mjeseci, odnosno godine dana ako je u vrijeme prodaje vrijednost bila niža.¹⁴ Uz *actio redhibitoria* i *actio quanti minoris* kupac nije mogao tražiti i punu naknadu štete jer se za te tužbe nije zahtijevala krivnja prodavatelja.¹⁵ Važno je naglasiti da je kupac u slučaju krivnje prodavatelja imao pravo na i *actio empti* (kao *actio bonae fidei*). Također, edikt dopušta kupcu da sa *actio doli* potražuje naknadu štete ako je prodavatelj svjesno i zlonamjerno prodao roba sa nedostatkom.¹⁶

¹² Šarac, Mirela; Lučić, Zdravko, Rimsko privatno pravo, Naklada Bošković, Split, 2011., str. 35.

¹³ De Ligt, L., Roman Law, Market and Market Prices; u.: du Plessis, P.; Ando, C., Tuori, K. (ur.), The Oxford Handbook of Roman Law and Society, Oxford University Press, Oxford, 2016, str. 665.

¹⁴ Romac, Ante, Izvori rimskog prava, Informator, Zagreb, 1973., str. 83.

¹⁵ Sukačić, Mario, Primjena pravila edikta kurulskih edila na nekretnine, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu vol. 72, br. 6, 2022., str. 4.

¹⁶ *Aedicta aedilium curulium, De mancipis vendundis: ... Hoc amplius si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicitur, iudicium dabimus. (... Osim toga, ako se tvrdi da je netko, suprotno ovom, znajući (svjesno) i zlonamjerno (roba) prodao, dozvolit ćemo tužbu)* (Prijevod iz A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 83.)

Navedenom stvaralačkom aktivnošću i primjenom toga u praksi edili su oblikovali privatno pravo i naknadno vraćali ravnotežu u pravnim poslovima u kojim bi došlo do poremećaja vrijednosti činidaba. Osjećaj za potrebu postizanja jednakovrijednosti činidaba jasno je izražen u *actio quanti minoris* gdje se traži razmjerno sniženje cijene koje je ekvivalentno smanjenju vrijednosti stvari uslijed materijalnog nedostatka. Time su edili pokazali da se instinktivno pridržavaju načela ekvivalentnosti činidaba, makar je izostalo njegovo jasno artikuliranje od strane rimskih klasičnih pravnika.

Pri utvrđivanju identiteta kupoprodaje, odnosno pitanja eventualne istovjetnosti ili razlikovanja između kupoprodaje i zamjene (*permutatio*) postojao je prijepor između dviju vodećih škola mišljenja: Prokulovaca i Sabinovaca. Sabinovci smatraju da kupoprodaja i zamjena čine istu vrstu konsenzualnog ugovora, odnosno da nije nužno da se kupovna (kupovna cijena) iskazuje u novcu. Svoj argument temelje na povijesnom razvoju kupoprodaje koja se diferencirala iz zamjene kada je razvoj robne razmjene i privrede dosegao toliki stupanj sofisticiranosti da je bilo moguće uvesti novac (i putem njega izraženu kupovninu) kao univerzalno sredstvo plaćanja.¹⁷¹⁸ Također prilažu ulomak iz Homerove Ilijade kojim žele dokazati da je valjano sklopiti kupoprodaju u kojoj objekt jedne od činidaba nije novac, odnosno kupovna:

Iz tih lađa Ahejci dugovlasi stanu kupovat

Vino, za gvožđe jedni za blistavo, jedni pak za mjed,

Jedni za goveđe kože, a jedni za goveda sama,

*A za robove jedni.*¹⁹

Prokulovci, nasuprot tom razmišljanju, smatraju kupoprodaju odvojenim pravnim poslom od zamjene ili trampe. Tretiranjem zamjene kao vrste kupoprodaje javlja se pravno konfuzna

¹⁷ Zimmerman, Reinhard, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Juta, Cape Town, 1990., str. 250.

¹⁸ D. 18,1,1, pr Paulus libro trigensimo tertio ad edictum: *Origo emendi venditque a permutationibus coepit. Olim enim non ita erat nummus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit ...* (Kupnja I prodaja vuku porijeklo od zamjene (trampe,mjene). Jednom, naime, nije (uopće) bilo novca, niti se jedna stvar nazivala robom (predmetom), a druga (njezinom) cijenom, nego je svaki pojedinac, prema potrebi vremena i stvari, mijenjao ono što mu je trebalo za ono što mu je bilo nepotrebno ...) (Prijevod prema A. Romac, *Izvori Rimskog prava*, str. 399.)

¹⁹ Romac, A., *Izvori rimskog prava*, str. 401. (Homer, *Ilijada*, prijevod T. Maretić)

situacija jer nije moguće odrediti koja od stvari u takvoj kupoprodaji ima ulogu cijene.²⁰ Pravnici klasičnog razdoblja definiraju kupoprodaju (*emptio venditio*) kao konsenzualni kontrakt; trenutak perfekcije ugovora jest trenutak dogovora ugovornih strana o predmetu i cijeni: Justiniani, Inst. 3,23,pr:

*Emptio et vendition contrahitur, simulatque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sic ac ne arra quidem data fuerit, nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractae.*²¹

Mogućnost identifikacije koja od činidaba predstavlja cijenu pravno je relevantno za određivanje kojom će tužbom jedna od stranaka moći potraživati ostvarenje svog prava. Pravna zaštita u rimskom pravu počivala je postojanju prava na tužbu (*actio*). Postojanje prava na tužbu je bilo nužni preduvjet kako bi materijalnopравни zahtjev uopće mogao egzistirati.²² Izjednačavanje zamjene i kupoprodaje unijelo bi pravnu nesigurnost u sofisticiran i razrađen sustav tužbi koje su se razlikovale ovisno o tome jeli tužitelj prodavatelj (*actio venditi*) ili kupac (*actio empti*). Te su tužbe imale različit sadržaj koji je proizlazio iz različitog sadržaja činidbe prodavatelja (*venditor*) i kupca (*emptor*) pa ih je bilo nemoguće primijeniti na zamjenu kod koje objekt činidbe čine stvari na obje strane dvostranoobveznog ugovora. Naposljetku je stav prokulovaca postao prihvaćen. Slijedom toga definitivno je određeno da se cijena u kupoprodaji mora sastojati od gotova novca i ona time postaje bitnim sastojkom ugovora.²³ Uz tu karakteristiku cijena mora biti ozbiljno određena (*pretium certum*)

²⁰ Gai, Inst. 3, 140: *Diversae scholae auctores dissentiunt aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem; aliquin non posse rem expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse, sed rursus utramque rem videri et venisse et utramque pretii nomine datam esse absurdum videri.* (Pripadnici druge škole ne slažu se s tim smatrajući da je jedno zamjena (trampa), a drugo kupoprodaja, jer se drugačije ne može kod zamjene (trampe) praviti razlika i utvrditi koja je stvar prodana, a koja je dana na ime cijene, jer bi bilo besmisleno smatrati da i jedna i druga stvar budu prodane na ime cijene.) (Prijevod A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 401.)

²¹ Justiniani, Inst. 3, 23, pr: *Kupnja i prodaja nastaje onda kada se (stranke) sporazumiju o cijeni, makar cijena još nije isplaćena ni kapara dana, jer ono što se daje na ime kapare (samo) je dokaz da je kupoprodaja zaključena.* (prijevod iz A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 398.)

²² Šarac, M., Lučić, Z., op. cit., str. 79.

²³ Gai, Inst.141: *Item pretium in numerata pecunia consistere debet.* (Isto tako cijena se mora sastojati od (gotova) novca) (Prijevod iz A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 401.)

ili barem određiva objektivnim mjerilima i ozbiljno mišljena, nesimulirana (*pretium verum*).²⁴

25

Predhodno izlaganje upućuje na indeferentnost Klasičnog rimskog prava prema razmjeru vrijednosti kupovnine i njene protučinidbe. Taj stav je izrečen u već navedenom fragmentu D. 4, 4, 1 6, 4 (Ulp. 11 ad ed.), a potvrđen je i u D. 19, 22, 3 (Paul. 34 ad ed.):

*Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.*²⁶

Ovakav stav, analogan modernom libertarijanskom poimanju gospodarskih transakcija te države i prava koji se temelji na izostanku intervencije države u privatnopravne odnose pojedinaca ne može se shvatiti apsolutno. Sloboda i odsutnost pravnog reguliranja odnose se samo na slobodu formiranja cijene, neovisno o vrijednosti naplatne protučinidbe, a ne na neograničenu slobodu postupanja pri sklapanju ugovora.

Kupoprodaja je ugovor *bonae fidei*,²⁷ stoga se na njega primjenjuju pravila savjesnosti i poštenja. Načelo *bona fides* nije u opreci sa slobodnim formiranjem cijene jer se načelo savjesnosti i poštenja u obveznom pravu prosuđivalo prema objektivnim mjerilima u prometu, a ubikvitet slobodnog uređenja visine cijene razvidan je i iz samih izvora koji takvo postupanje nazivaju prirodnim (*naturaliter*) u prometnom shvaćanju instituta kupoprodaje.²⁸ Določno (prijevarno) postupanje bilo bi protivno načelu *bona fides* te bi stranka povrijeđena določnim postupanjem imala pravo na pravnu zaštitu, kao i osoba nad kojom je primijenjena sila (*vis*)²⁹ Ograničenje ovog uređenja na formiranje cijene znači da ono ne ekskulpira stranku od odgovornosti za materijalne i pravne nedostatke. Kupoprodaja kao konsenzualan kontrakt mora biti sklopljena suglasnim očitovanjem volja stranaka kako bi bila valjana. Iz toga

²⁴ Šarac, M., Lučić, Z., op. cit., str.215.

²⁵ D. 18 ,1 ,36 Ulpianus libro quadragesimo tertio ad edictum: *Cum in venditione quis pretium rei ponit donationis causa non exacturus, non videtur vendere.* (Kad netko kod prodaje ugovara da kupovnu cijenu neće zahtijevati, nego će je ustupiti (drugoj strani) kao dar, smatra se da nije (stvar) prodao.) (Prijevod iz A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 305.)

²⁶ D. 19, 22, 3: *Isto onako kako je po naravi dozvoljeno kod kupoprodaje vrjedniju (stvar) kupiti za manji iznos ili prodati manje vrijednu za veću cijenu, te tako jedan drugoga prevariti, to pravilo isto vrijedi i kod najamnih pogodbi.* (Prijevod iz A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 409.)

²⁷ U rimskom procesnom pravu postoji podjela na tužbe *bonae fidei* i na tužbe *stricti iuris*.

²⁸ Horvat, Marijan., Prekomjerno oštećenje (*laesio enormis*), Rad JAZU, 10, Zagreb, 1961., str. 226.

²⁹ Ibid.

proizlazi da bi se kupoprodaja mogla pobijati zbog nerazmjera cijene i protučinidbe ako je taj nerazmjer prouzrokovan manom volje (bitna zabluda o supstanciji, sila, prijevara).³⁰

Iznimno, jedina situacija u klasičnom pravu kod koje se pravno intervenira u privatnopravne odnose zbog objektivnoga nerazmjera između činidbe i protučinidbe je kupoprodaja u kojoj sudjeluju mlađi od 25 godina – *minores*. Njima je pružena pravna zaštita putem instituta *restitutio ad integrum* ako ugovor (bez obzira na moguće prijevarno postupanje) sklopljen na njihovu štetu sadrži objektivni nerazmjer vrijednosti protučinidbe i cijene.³¹ Postojanje takve iznimke, kao i formulacija općeg pravila prema kojem je vrjedniju stvar je moguće kupiti za manju cijenu ili višu cijenu (implicitno je izražen smisao za manje ili više od onoga koliko stvar „uistinu objektivno vrijedi“) ukazuju na to da su rimski klasični pravници intuitivno poznavali postojanje procjene vrijednosti stvari prema objektivnim mjerilima, ali nisu smatrali pragmatičnim razvijati teoriju vrijednosti jer je u pravnom prometu dominiralo liberalističko shvaćanje formiranja kupovne cijene.

2.2.2. Pojava *pretium iustum* i postklasični zaokret u pogledu na ekvivalentnost činidaba

Pozicija klasičnog rimskog prava prema kojoj se ne zahtjeva da cijena u kupoprodaji bude pravična (*iustum pretium*), odnosno da cijena ne mora odgovarati pravoj vrijednosti stvari,³² bila je dominantna, ali ne bila univerzalno prihvaćena. Vodeći kritičar takvog rezoniranja klasičnih pravnika bio je čuveni Rimski državnik i političar Marko Tulije Ciceron.^{33, 34}

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., str. 227.

³² Šarac, M.; Lučić, Z., op. cit., str. 215.

³³ Horvat, M., op. cit., str. 226.

³⁴ O sukobu između moralnog postupanja i vlastitog probitka poduzetnika: *Sed incidunt, ut supra dixi, saepe causae, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane an possit cum honestate coniungi. Eius generis hae sunt quaestiones: si exempli gratia vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame summaque annonae caritate, si idem sciat complures mercatores Alexandria solvisse navesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodiis an silentio suum quam plurimo venditurus. Sapientem et bonum virum fingimus; de eius deliberatione et consultatione quaerimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet, an turpe non sit. U engleskom prijevodu: But, as I said above, cases often arise in which expediency may seem to clash with moral rectitude; and so we should examine in carefully and see whether their conflict is inevitable or whether they may be reconciled. The following are problems of this sort: suppose, for example, a time of dearth and famine at Rhodes, with provisions at fabulous prices; and suppose that an honest man has imported a large cargo of grain from Alexandria and that to his certain knowledge also several other importers have set sail from Alexandria, and that on the voyage he has sighted their vessels laden with grain and bound for Rhodes; is he to report the fact to the Rhodians or is he to keep his own counsel and sell his own stock at the highest market price? I am assuming the case of a virtuous, upright man, and I am raising the question of how a man would think and*

Postklasično razdoblje u povijesti Rimske države karakterizira duboka društvena, politička i ekonomska kriza. Socioekonomski trendovi pauperizacije slobodnog stanovništva italskih provincija i njihovo vezivanje uz velike posjede (*latifundiae*) koje najavljuje formiranje novog društvenog poretka-feudalizma te širenje kršćanstva,³⁵ posebice među siromašnijim slojevima građana, utječu su na preispitivanje dotadašnjih uvriježenih stavova o nerazmjerni činidaba. U doba velikih društvenih i gospodarskih kriza poput Krize trećeg stoljeća redovito raste utjecaj države na gospodarstvo i dolazi do jačeg zadiranja države u privatnopravne odnose.

Vladavina cara Dioklecijana dovela je do političke stabilizacije carstva u vidu nove podjele vlasti (tetrarhija kao vladavina četvorice). Potaknut devalvacijom vrijednosti rimskog novca i rastom cijena 301. godine Dioklecijan donosi Edikt o cijenama prodajne robe (*Edictum de pretiis rerum venalium*, znan kao *Edictum Diocletiani de pretiis* (*Dioklecijanov edikt o najvećim dopuštenim cijenama*). Edikt određuje maksimalnu cijenu za više od 1200 dobara, rada, roba i usluga te, iako se radi o javnopravnom aktu, a ne aktu privatnog prava, predstavlja drastičan odmak od klasičnog uređenja slobodnog ugovaranja cijene neovisno o vrijednosti protučinidbe.³⁶ Osim te javnopravne intervencije Dioklecijana za uvođenje *iustum pretium* kao nužnog atributa kupoprodajne cijene izrazito su bitna dva fragmenta iz Dioklecijanovog razdoblja; fragmenti C. 4, 44, 2 te C 4,4, 8 koji sadrže odredbe o pravičnoj cijeni, a za koje postoje opravdane sumnje u postklasičnu interpolaciju teksta konstitucija,³⁷ kako zbog nelogičnosti u samom tekstu fragmenata, tako i zbog načina Dioklecijanove vladavine. Dioklecijanova vladavina se ocjenjuje kao konzervativna i tradicionalna vladavina, sa čime je u opreci uvođenje tako drastičnog zaokreta u shvaćanju karakteristika cijene i trgovačke etike.

Vladavinu cara Justinijana (527.-565.) karakteriziraju težnje sa ponovnim uspostavljanjem vlasti nad teritorijima nekadašnjeg Zapadnog Rimskog Carstva i ponovnim objedinjavanjem imperije pod vlašću jednog vladara. Sa gledišta ostavštine prava, Justinijan je najglasovitiji po opsežnoj i monumentalnoj kodifikaciji Rimskog privatnog prava u Zbornik Civilnog Prava (*Corpus iuris civilis*). Opsežna kodifikatorska djelatnost omogućila je Justinijanu svojevrsnu modifikaciju rimskog privatnog prava u pogledu prihvaćanja novih stajališta o pravičnosti

reason who would not conceal the facts from the Rhodians if he thought that it was immoral to do so, but who might be in doubt whether such silence would really be immoral. Cicero De officiis (O dužnosti), III, 50. (prijevod Walter Miller, Cicero, On duties, Loeb Classical Library, 1913.)

³⁵ Horvat, M., op. cit., str. 233.

³⁶<http://kark.uib.no/antikk/dias/priceedict.pdf>

³⁷ M. Horvat, op. cit., str. 229.

cijene, potrebnoj ekvivalentnosti činidaba i trgovačkoj etici u gospodarskom prometu, a sve to kako bi se spriječilo neopravdano bogaćenje pojedinaca i osiromašenje građana. Genezu novog shvaćanja pravičnosti u gospodarskim odnosima između subjekata privatnog prava prema nekim autorima uzrokuje afirmacija kršćanstva te kršćanske etike i patrističke kršćanske literature kao i prodor shvaćanja orijentalnih pravnih sustava u rimsko privatno pravo.³⁸ Promatrajući sociološki, moguće je zaključiti i kako socijalne tenzije kroz povijest antičkog Rima često utječu na afirmaciju novih ideja i etičkih nazora i njihovu postupnu inkorporaciju u pravo; primjerice, Zakonik 12 ploča (*Leges duodecim tabularum*) predstavlja težnje plebejaca da se suprotstave patricijima koji su držali apsolutnu društvenu moć u svojim rukama imajući ekskluzivan pristup formulama rimskog prava. Sinergija ovih metajuridičkih čimbenika utjecala je da se i načelo *bonae fidei* počne puniti novim sadržajima u pogledu na formiranje cijene i vrijednost činidbe jer iskorištavanje raznih gospodarskih okolnosti i pregovaračkih vještina (dokle god ne čini dolus ili neku od mana volje) radi postizanja povoljnije cijene u klasičnom razdoblju nije smatrano nespojivim sa načelom dobre vjere. Prodorom ideje o *iustum pretium* javlja se i potreba za objektivizacijom vrijednosti činidbe kako bi se utvrdilo od koje vrijednosti odstupa činidba za koju je izražena cijena koja ne odgovara „pravoj“ vrijednosti stvari. Kao što je već spomenuto, pravnici Klasičnog rimskog prava nisu formulirali sveobuhvatnu teoriju vrijednosti, ali izvori na nekoliko mjesta upućuju na poimanje vrijednosti kao kategoriju agregirane društvene procjene, a ne individualne ocjene pojedinca. U pravnom poretku koji je favoriziranjem privatne inicijative i autonomije stranaka djelovao konduktivno na razvoj i učestalost gospodarskih transakcija (a time i na raznovrsnost i broj pravnih odnosa) fenomen tržišne cijene spoznat je zbog realiteta situacije empirijski, a ne teorijski.³⁹ Takav stav vidljiv je u tretmanu procijene vrijednosti kod određivanja naknade štete:

D. 9, 2, 33, Paulus libro secundo ad Plautium: *Si servum meum occidisti, non affectiones aestimandas esse puto, veluti si filium tuum naturalem quis occiderit quem tu magno emptum velles, sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait pretia rerum non ex affectione nec utilitate singulorum, sed communiter fungi ...*⁴⁰

³⁸ M. Horvat, op. cit., str. 223.

³⁹ Koops, Egbert, Price setting and other attempts to control economy, u: du Plessis, P.; Ando, C., Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016, str. 614.

⁴⁰ *Ako ubiješ moga roba, smatram da osobni osjećaji nebi trebali biti uzeti u obzir (kao u situaciji u kojoj bi netko ubio tvoga sina kojeg si bio spreman kupiti po visokoj cijeni), već bi u obzir trebalo uzeti koliko bi (rob) vrijedio*

i kod podjele naslijeđene imovine:

D. 35, 2, 63, Paulius libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:
*Pretia rerum non ex affectu nec utilitate singulorum, sed communiter funguntur ... 2. Nonnullam tamen pretio varietatem loca temporaque adferunt: nec enim tantidem Romae et in Hispania oleum aestimabitur nec continuis sterilitatibus tantidem, quanti secundis fructibus, dum hic quoque non ex momentis temporum nec ex ea quae raro accidat caritate pretia constituentur.*⁴¹

Takvo rezoniranje upućuje na shvaćanje da se kod određivanja vrijednosti radi o društvenom procesu, a ne iskazu individualne preferencije pojedinca.⁴² Također, ideja razlikovanja prave vrijednosti stvari i trenutne cijene izražena u Paulovom fragmentu (cijenu oblikovanu izvanrednim događajima ne treba uzeti u obzir) ukazuje na samu srž potrebe pravnog reguliranja razmjera činidbi u privatnom pravu i potrebu pridržavanja ideala *pretium iustum*. Promjena etičkih standarda rimskog društva i prodor novih shvaćanja o pravičnosti i potrebe za jednakošću cijene i objektivne vrijednosti stvari doživjeli su punu afirmaciju u institutu prekomjernog oštećenja. (*laesio enormis*).

3. Institut prekomjernog oštećenja (*laesio enormis*)

3.1. *Laesio enormis* u rimskom pravu

3.1.1. Utjecaji stranih pravnih poredaka na nastanak *laesio enormis*

svijetu (društvu) u cjelini. Sekst Pedije kaže da bi cijene stvari trebale biti prosuđivane općenito, a ne prema osobnoj privrženosti ili posebnoj koristi koje donose pojedincima ... (Izvor: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-09.htm>) (Prijevod prema: Watson, Alan, The Digest of Justinian, Volume 1 (Books 1-15), University of Pennsylvania Press, 1998.)

⁴¹ Stvari dobivaju vrijednost od opće korisnosti, a ne zbog pristupa pojedinca i korisnosti za pojedinca .. 2. Ponekad vrijeme i mjesto donose varijaciju u cijeni; maslinovo ulje neće imati jednaku cijenu u Rimu i u Hispaniji te neće imati istu cijenu ni u vrijeme dugotrajne oskudice i u vrijeme kad su prisutni usjevi, u drugom slučaju (vrijeme oskudice) cijene se ne bi trebale formirati prema slučajnim događajima i nestalnostima. (Izvor: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-35.html>) (Prijevod prema: Watson, Alan, The Digest of Justinian, Volume 3 (Books 30-40), University of Pennsylvania Press, 1998.)

⁴² Gordon, B., op. cit., str. 132.

Prva pojava instituta *laesio enormis* (prekomjerno oštećenje) u rimskom pravu vezana je uz kodifikacijsku djelatnost u vrijeme cara Justinijana. Zbog njegove nekompatibilnosti sa prijašnjim stajalištem rimskih pravnika (nepriznavanje potrebe da se stvarno plaćena cijena uskladi sa *pretium iustum*) malo je vjerojatno da je institut nastao odjednom i u kontekstu rimskih pravnih shvaćanja, zbog čega se ideja interakcije sa drugim pravnim sustavima kao inspiracija pojave instituta u postklasičnom razdoblju razvoja rimskog prava čini plauzibilnom. Usporedno, moguće je pratiti razvoj institutâ koji korigiraju nerazmjernost između prave vrijednosti činidbe i plaćene cijene kod istočnih naroda i civilizacija s kojima je Rimsko Carstvo došlo u doticaj vojnim osvajanjima i uspostavljanjem gospodarskih veza. Ideja pravne zaštite zemljoposjednika od prodaje zemlje vidljiva je već u pravnim izvorima civilizacije Mezopotamije, i to već u trećem stoljeću. Zakoni grada – države Eshnunne sadrže takve odredbe: (Codex Eshnunna § 39)⁴³:

*Ako čovjek oslabi (postane prezadužen) i proda svoju kuću, kadgod je kupac proda, vlasnik kuće ima pravo otkupa.*⁴⁴

Pravo prvokupa kao zaštitno sredstvo prisutno je i u Starom Zavjetu (Levitski Zakonik 25:25-27)

*Ako tvoj brat zapadne u škripac te moradne prodati dio svoje očevine, neka dođe njegov najbliži izbavitelj i otkupi što je njegov brat prodao. Ako nema koga da mu ga otkupi, a poslije i sâm postane imućan te stekne sredstva da je otkupi, neka prebroji godine od prodaje, isplati kupcu svotu za preostalo vrijeme i vrati se na svoju očevinu.*⁴⁵

Iako se radi o počecima razvoja države i prava, ovi drevni izvori ukazuju na postojanje senzibiliteta prema situacijama u kojima jedna od ugovornih strana pristane na sklapanje pravnog posla pod uvjetima na koje ne bi pristala prema svom uobičajenom imovinskom stanju i okolnostima. Osim što ukazuju na vrijednost zemlje i tendenciju zadržavanja zemlje i

⁴³ Slične odredbe o otkupu iz dužničkog ropstva sadrži i Hamurabijev Zakonik § 119 : *Ako nastanjeni stranac stekne imovine među vama i vaš brat oslabi (postane prezadužen) i proda se u ropstvo strancu ili nekome od njegovih potomaka: nakon što je prodan u (dužničko) ropstvo dopušten je njegov otkup- može ga otkupiti njegov brat, ili njegov ujak ili rođak ili neki drugi član njegove obitelji (klana) ili ako stekne sredstva može otkupiti sam sebe.* (Prijevod prema: Westbrook, Raymond, The Origin of Laesio Enormis, John Hopkins University of Baltimore, str. 7.

⁴⁴ Westbrook, Raymond, The Origin of Laesio Enormis, John Hopkins University of Baltimore, str. 7.

⁴⁵ Rebić, Adalbert; Fućak, Jerko; Duda, Bonaventura (ur.); Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.

nekretninâ u obitelji, klanu ili većoj društvenoj grupi, izvori sadržavaju svojevrsan restitucijski mehanizam koji reflektira shvaćanje o poremećenoj ravnoteži između onoga što je osiromašena stranka primila na ime ispunjenja i onoga što je dala. Sofisticirano poimanje potrebe za održavanjem ekvivalentnosti činidbi posebno je vidljivo u biblijskom fragmentu, gdje se kod nazadkupa očevine od cijene prvotno plaćene za imovinu odbija vrijeme koje je kupac proveo uživajući imovinu kao vlasnik i time potvrđuje shvaćanje korelacije između cijene i vrijednosti nekretnine za koju je kupovna cijena plaćena.

Za pitanje postanka *laesio enormis* izrazito je bitan institut židovskog prava Ona' ah (na hebrejski: prekoračenje, naplata previsoke cijene). Odredbe o Ona'ah sadržava Mishnah (hebrejski: ponovljeno učenje), najvažnija postbiblijska kodifikacija usmenih pravila i regula židovskog prava kojima se nadopunjuje tekst Tore, sastavljena od većeg broja pravnikâ koji se nazivaju Tannaim (učitelji).^{46, 47} Odredbe o prekoračenju primjenjuju se na situacije kada je kupljena stvar preplaćena za najmanje jednu šestinu prodajne cijene, odnosno ako je razlika između stvarne vrijednosti stvari i kupovne cijene najmanje jedna šestina kupovnine.^{48, 49} Odredbe Mishne daju za pravo i kupcu i prodavatelju da se služi pravnim sredstvima predviđenim institutom Ona'ah.⁵⁰ Povrijeđena strana mogla je pobijati takav ugovor o kupoprodaji i tražiti povrat kupovnine (odnosno stvari) te fakultativno ispregovarati bolje ugovorne uvjete ili zahtijevati razmjerno sniženje kupovnine uz održanje ugovora na snazi.⁵¹ Mogućnost pobijanja manjkavog kupoprodajnog ugovora bila je vremenski ograničena na vrijeme dok se stvar nije donijela na pregled trgovcu, odnosno srodniku. Onaj tko nije istakao primjedbu, pa vrijeme redovnog pregleda stvari prođe, nije mogao ostvarivati prava iz Ona'ah. Osim opće odredbe za pokretnine, pravila su se primjenjivala i kod oštećenja ugovorne strane isplatom nečistog (kovanog) novca.⁵² Pravila o prekoračenju nisu se odnosila na kupoprodaje

⁴⁶ <https://www.britannica.com/topic/tanna-Judaic-scholar>

⁴⁷ <https://www.britannica.com/topic/Mishna>

⁴⁸ Mishnah, Bava Metsi'a,4:3 (izvor: Cohen, Shaye J.D.; Goldenberg ,Robert; Lapin, Hayim - The Oxford Annotated Mishnah-Oxford University Press (2022.))

⁴⁹ Tekst Bava Metsi'a sadrži odredbu prema kojoj je R. Tarfon u gradu Lyydi (današnji Lod) odredio da se odredbe ona'ah primjenjuju kod oštećenja od jedne trećine, što je obradovalo gradske trgovce. No, kada je obznanio da se produljuje rok u kojem se može tražiti pobijanje na jedan dan, trgovci su molili da vrati stara pravila.

⁵⁰ Drugačije od toga, R. Judah u Bava Metsi'a 4:4 tvrdi da se pravnim sredstvima instituta ne može poslužiti trgovac.

⁵¹ Mishnah, Bava Metsi'a, 4:3 (izvor:The Oxford Annotated Mishnah...)

⁵² Mishnah, Bava Metsi'a, 4:5-4:6 (izvor: The Oxford Annotated Mishnah...)

kojima su objekt bili: robovi, dokumenti, zemlja te imovina Hrama.⁵³ Kriza trećeg stoljeća zahvatila je i Rimsku Palestinu, tadašnju pokrajinu Rimskog Carstva, a primjena instituta ona'ah proširena je tada i na zemlju, čime je pružena zaštita zemljoposjednicima uslijed galopirajuće inflacije i naglog pada cijene zemljišta.⁵⁴

Pitanje načina na koji je institut ona'ah utjecao na formiranje *laesio enormis* u rimskom pravu prijeporno je. Ideja direktne transpozicije instituta malo je vjerojatna, kako zbog rimske uvjerenosti u superiornost vlastitog pravnog poretka i njegovu tehničku dotjeranost i kompletnost, tako i zbog dokaza na području pravničke djelatnosti u odnosu prema moliteljima iz Istočnih provincija carstva; na upite molitelja na pitanja iz lokalnog prava odgovarano je pozivanjem na rimsko pravo, a pravila tih partikularnih pravnih sustava navedena su samo kako bi se navod mogao odbiti.⁵⁵ Realnije je gledište prema kojem i ona'ah i *laesio enormis* (ona'ah je kompilirana u Mishnah u trećem stoljeću) svoju sličnost temelje na pokušaju da se pravno urede ista važna socijalna i politička pitanja toga vremena.⁵⁶

3.1.2. *Laesio enormis* u rimskom pravu

Uz orijentalne izvore potrebno je istaknuti i utjecaj kršćanske vjere i etike na razvoj instituta prekomjernog oštećenja. Već je naveden utjecaj kršćanskih otaca na formiranje koncepta *iustum pretium*, koji omogućuje konstruiranje *laesio enormis*. Sam biblijski tekst sadrži rezolutna stajališta o (ne)komplementarnosti kreposnog kršćanskog života i akumulacije materijalnih dobara.⁵⁷ Kliment Aleksandrijski, nazvan „prvim doktorom kršćanstva“, propituje komplementarnost materijalnog bogatstva i kršćanskog života, odnosno poželjnog „siromaštva u duhu“ i (ne)poželjnog bogatstva u materijalnim posjedima u djelu „Koji se bogataš spašava (*Qui dives salvetur*)?“ On naglašava odlučnu ulogu ljudskog držanja i duha

⁵³ Mishnah, Bava Metsi'a, 4:9 (izvor: The Oxford Annotated Mishnah ...).

⁵⁴ Westbrook, Raymond, op. cit., str. 43.

⁵⁵ Ibid., usp. Selb, Walter, Zur Bedeutung des Syrisch-Römischen Rechtsbuches, Munich 1964, str. 201.-202.

⁵⁶ Westbrook, Raymond, ibid., usp. Sperber, Daniel, *Laesio Enormis and the Talmudic Law of Ona'ah*, Israel Law Review 8 (1973), str. 265-276.

⁵⁷ Lk, 16,9: ¹⁰ *Tko je vjeran u najmanjem, i u najvećem je vjeran; a tko je u najmanjem nepošten, i u najvećem je nepošten.* ¹¹ *Ako dakle ne bijaste vjerni u nepoštenom bogatstvu, tko li će vam istinsko povjeriti?* ¹² *I ako u tuđem ne bijaste vjerni, tko li će vam vaše dati? Nijedan sluga ne može služiti dvojici gospodara. Ili će jednoga mrziti, a drugoga ljubiti; ili će uz jednoga prijanjati, a drugoga prezirati. Ne možete služiti Bogu i bogatstvu.* (Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, 1994.)

na formiranje vrijednosnog stava prema posjedovanju materijalnog bogatstva i time ne odriče mogućnost spasenja imućnima. Bogataš, dakle, nije isključen iz kraljevstva nebeskog ako svojom imovinom raspolaže na način da je daje na korištenje potrebitima i siromasima.⁵⁸ Euzebije iz Palestinske Cezareje ističe svoj stav o kršćanskom odnosu prema bogaćenju (... *kršćani ne izbjegavaju trgovinu, ali su pravedni i umjereni te izbjegavaju strast bogaćenja*).⁵⁹ On rimskog cara, svjetovnog vladara prepoznaje kao Božjeg namjesnika na zemlji i svojevrsnog gospodara crkve sa kvazi-svećeničkom funkcijom.⁶⁰ Ovakav stav, neobično sličan pretkršćanskom svjetovno-vjerskom dualizmu rimskog cara kao apsolutnog svjetovnog vladara i *pontifexa maximusa*, najavljuje pojavu cezaropapizma kao spoja svjetovne vladavine i vrhovnog duhovnog autoriteta u kršćanstvu. Iako objedinjenje svjetovne vlasti nije novina u povijesti Rimske države, tradicionalna rimska politeistička religija (oblikovana prema grčkom uzoru) nije sadržavala etičke postulate slične kršćanstvu. Štovanje egoističnih bogova Panteona sastojalo se u izražavanju poštovanja prinošenjem žrtvi i održavanjem svečanosti u čast božanstava, a nije podrazumijevalo oponašanje njihovog ponašanja, zbog toga što ponašanje bogova nije percipirano kao nešto što bi se trebalo oponašati, odnosno njihovo ponašanje nije bilo instruktivna osnova etičkih postulata za štovatelje. S druge strane, biti dobrim kršćaninom značilo je nasljedovati Isusa, čija se djela i nauk smatraju apsolutnim dobrom koje valja slijediti. Sinergija svjetovnog i vjerskog autoriteta u cezaropapizmu zasigurno je olakšala prodiranje kršćanskih etičkih principa i zamutila granicu utjecaja između prava, kao onoga što jest propisano i (kršćanske) etike, kao onoga kakvo bi društvo trebalo biti. U takvim okolnostima, jasan je utjecaj kršćanstva na Justinijana koji pokušava pomiriti kršćansku etiku i pravila Klasičnog rimskog prava, zasnovana na drugačijim etičkim postulatima.

Kao što je već istaknuto, klasični pravni izvori ne spominju mogućnost pobijanja pravnog posla zbog nerazmjera činidbi, nego dopuštaju prodavaocu da svojim vještinama utječe na formiranje cijene.⁶¹ Materijalni izvor instituta *laesio enormis* predstavljaju dvije carske

⁵⁸ Vugdelija, Marijan, „Blago siromasima duhom, njihovo je kraljevstvo nebesko (Mt 5,3)“, Crkva u svijetu 37 (2002.), br. 2, str. 191

⁵⁹ Horvat, M., op. cit., str 243.

⁶⁰ Žižek, Krešimir, Razumijevanje domovine i zadaća svjetovnih vladara u liturgijskoj euhologiji i obrednosti, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet (2021.), str. 52.

⁶¹ D.4,4,16,4 (Ulp. 11 ad ed.): *Idem Pomponius ait in pretio emptiois et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.*

konstitucije careva Dioklecijana i Maksimijana iz 285., odnosno 293. godine.⁶² Iako nominalno i formalno pripadaju kraju 3. stoljeća, spomenute konstitucije su, prema mišljenju prevladavajućem u pravnoj znanosti, interpolirane od strane Justinijanovih kompilatora,⁶³ i to na način da se klasični permisivni liberalistički stav prema formiranju cijene transformira u institut zabrane prekomjernog oštećenja ugovorne stranke:

C. 4, 44, 2 (Lex 2 C. de rescindenda venditione 4, 44): *Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Lupo. Rem. maioris pretii si tu vel pater tuus minoris pretii distraxit, humanum est, ut vel pretium te restituente emptoribus fundum venditum recipias auctoritate intercedente iudicis, vel si emptor elegerit, quod deest iusto pretio recipias. Minus autem pretium esse videtur, si nec dimidia pars veri pretii soluta sit.*⁶⁴

C. 4, 44, 8 (Lex 8 C. eodem titulo 4,44): *Idem AA et CC. Aureliae Euodiae. Si voluntate tua fundum tuum filius tuus venumdedit, dolus ex calliditate atque insidiis emptoris argui debet vel metus mortis vel cruciatus corporis iminens detegi, ne habeatur rata venditio. Hoc enim solum, quod paulo minori pretio fundum venumdatum significas, ad rescindendam venditionem invalidum est. Quod videlicet si contractus emptionis atque venditionis cogitasses substantiam et quod emptor viliori comparandi, venditor cariori distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emptore autem huic quod obtulerat addente, ad certum consentiant pretium, profecto perspiceres neque bonam fidem, quae emptionis atque venditionis conventionem tuetur, pati neque ullam rationem concedere rescindi propter hoc consensu finitum contractum vel statim vel post pretii quantitatis disceptationem: nisi minus dimidia iusti*

⁶² Horvat, M., op. cit., str. 227.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ *Ako si ti ili tvoj otac stvar veće vrijednosti za nižu cijenu prodao, pošteno je da ili ti, vraćanjem cijene kupcu na osnovi odluke suca dobiješ natrag (prodano) zemljište, ili - ako to izabere kupac – primiš (dobiješ) razliku do prave (pune) cijene; cijena se smatra malom onda kada nije isplaćena ni polovina prave vrijednosti.* (Prijevod: A. Romac, Izvori rimskog prava, str. 407).

*pretii, quod fuerat tempore venditionis, datum est, electione iam emptori praestita servanda.*⁶⁵

Interpolacija teksta konstitucija utvrđena je povijesnom analizom Dioklecijanove vladavine i detaljnom analizom sadržaja teksta.⁶⁶ Konstitucija C 4, 44, 8 sadrži detaljnu ekspoziciju klasičnog pogleda na proces pregovaranja oko konačne kupovne cijene prema kojem je konačna cijena rezultat ustupaka na obje strane; prodavatelj želi stvar (korištenje naziva „stvar“, a ne zemljište (*fundus*), za koje je institut prekomjernog oštećenja prvotno zamišljen, također ukazuje na naknadne korekture teksta kako bi se on uskladio sa novim shvaćanjem o prekomjernom oštećenju) prodati po što većoj cijeni, a kupac je želi kupiti po što nižoj cijeni. Takvo je izlaganje pregovaračkog procesa u skladu sa klasičnim pogledom prema kojem atribut kupovne cijene ne mora biti njena pravičnost, odnosno prema klasičnom pogledu odstupanje od tržišne vrijednosti stvari ne predstavlja osnovu za pobijanje, osim ako nerazmjer vrijednosti nije posljedica mana volje, primjerice uporabe sile i prijetnje ili prijevarnog ponašanja prodavatelja (*dolus*). Uvrštavanje konstitucije C 4, 44, 4:

*Ad rescindendam venditionem et malae fidei probationem hoc solum non proficit, quod magno pretio fundum comparatum minoris distractum esse commemoras.*⁶⁷

eksplicitno potvrđuje klasično shvaćanje prema kojem previsoka cijena zemljišta ne čini *malae fidei* te nije valjan razlog za razvrgnuće kupoprodaje. Ovo shvaćanje proturječno je sa

⁶⁵ Ako bi vaš sin, uz vaš pristanak, prodao dio zemlje koji vam pripada, a dokaže se prijevara koja proizlazi iz lukavstva i izdaje, ili prouzrokovanje straha od smrti, ili ako se otkrije neka prijetnja nanošenjem tjelesnih ozljeda, prodaja se neće smatrati valjanom. Jedini razlog koji navodite za pobijanje prodaje, to da je nekretnina prodana za nešto manje od njezine stvarne vrijednosti, nije dovoljan. Ako, doista, imate na umu prirodu kupoprodajnog ugovora i da kupac, želeći da kupi po nižoj cijeni, i prodavatelj želeći prodati po većoj cijeni, sporazumjeli nakon mnogo pregovaranja, prodavatelj, ustuknuo malo po malo od onoga što je prvotno zahtijevao, i kupac, dodao malo po malo onome što je prvotno ponudio, dok se konačno ne dogovore oko cijene, odmah ćete uočiti da ni dobra vjera koja štiti ugovor o kupoprodaji, niti bilo koji drugi razlog neće uzrokovati raskid (pobojnost) sporazuma sklopljenog uz obostranu suglasnost, bilo odmah ili nakon što je o plaćenom iznosu raspravljano; osim ako je manje od polovice pravične cijene u vrijeme sklapanja ugovora bilo plaćeno, u kojem slučaju kupac ima izbor održati ugovor na snazi. (Prijevod prema: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ4_Scott.htm#44)

⁶⁶ O detaljnoj analizi teksta interpolacija više u M. Horvat, *Laesio enormis* cit., str. 230.-232.

⁶⁷ Za pobijanje kupoprodaje i dokazivanje loše volje (*mala fides*) nije dovoljno tvrditi da je zemljište prodano za visoku cijenu u odnosu na prema manjoj cijeni (vrijednosti). (Slobodan prijevod prema izvoru: Horvat, M., op. cit., str. 232.)

stajalištem iznesenim u konstitucijama C 4, 44, 2 i C 4, 44, 8 i dokaz je nepostojanja *laesio enormis* u doba cara Dioklecijana. Institut, dakle nije uveden originalnom konstitucijom Justinijana, već interpolacijom starijih izvora. Izbor ovakvog uvođenja hipotetski se može opravdati željom da se značajno drugačija i stubokom promijenjena shvaćanja o pravičnosti razmjera vrijednosti činidbe i protučinidbe legitimiraju autoritetom carskih konstitucija starijeg datuma, i to konstitucija cara koji je očuvao Rimsku državu i društvo od krize koja je prijetila egzistenciji carstva u trećem stoljeću.⁶⁸

Postoje i drugačija razmišljanja od popularnog pripisivanja autorstva odredbi o *laesio enormis* Justinijanu. Walter de Bondt navodi, ne odričući autorstvo Justinijanovim kompilatorima, da konstitucije C 4, 44, 2 i C 4, 44, 8 nisu produkt stvarno promijenjenog shvaćanja o potrebi regulacije nejednakih privatnopravnih gospodarskih odnosa i uspostavom pravične cijene, već propagandni alat bez realne pravne snage i upotrebljivosti, usmjeren na ublažavanje socijalnih tenzija i revolta malih zemljoposjednika.⁶⁹ Pojedini autori (Ulrich von Lübtow⁷⁰), otklanjaju i drugu „srednjestrujašku“ opciju, teoriju autorstva onoga pod čijim je imenom konstitucija zaista kompilirana i sačuvana (Dioklecijana) i predlažu teoriju prema kojoj su odredbe o prikriju ispod polovine vrijednosti konstrukt kasne antike i Bizanta. Upravo je za to razdoblje karakterističan 50-postotni kompromis između trgovačke umješnosti i pravičnosti cijene.⁷¹ Štoviše, postoji mogućnost da se konstitucije C 4, 44, 2 i C 4, 44, 8 nisu primjenjivale uniformno na sve slučajeve kao opće primjenjiv način regulacije kupoprodaje, već da su vladari intenzitet primjene tih odredaba procjenjivali oportuno u odnosu na specifične slučajeve.⁷²

Konstitucije C 4, 44, 2 i C 4, 44, 8 sadržavaju temeljnu konstrukciju instituta *laesio enormis*, onako kako je ustanovljen u svom primarnom obliku. Invokacija humanosti i poštenosti u kupoprodaji te formulacija „prodaja za vrijednije stvari za manju cijenu“ već na prvi pogled ukazuju na bitno drugačije shvaćanje gospodarsko-pravnog odnosa između dvaju pregovaratelja, kupca i prodavača. U središtu strukture ovog instituta stoji pojam pravične

⁶⁸ Horvat, M., op. cit, str 237.

⁶⁹ Andrzejewski, Jan, *Laesio enormis i wyzysk. Tradycja prawna a przeciwdziałanie nieekwiwalentności świadczeń w prawie prywatnym Austrii, Niemiec i Polski*, (doktorska disertacija), Sveučilište Adam Mickiewicz u Poznaniu, Fakultet prava i javne uprave, 2015., str. 24.

⁷⁰ von Lübtow, Ulrich., *De iustitia et iure*, Mayer-Maly, Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. leges Barbarorum,(1948), str. 502-503.

⁷¹ Ibid.

⁷² Andrzejewski, Jan, loc. cit., str. 24.

cijene (*iustum pretium*), odstupanje od kojeg povlači za sobom pravne posljedice. Prekomjerno oštećenje u ovom svom prvom pojavnom obliku stoji na raspolaganju isključivo prodavatelju; samo prodavatelj može pobijati ugovor zbog prekomjernog oštećenja. U pogledu na objekt pravnog posla kojeg se može pobijati radi prekomjernog oštećenja, interpolirani fragmenti ukazuju na to da je moguće pobijati samo kupoprodaju zemljišta (*fundus*). Ograničenje mogućnosti pobijanja zbog prekomjernog oštećenja na zemljište ukazuje na nužnost i primarnost zaštite zemljišta i malih zemljoposjednika od oskudice koja bi ih zasigurno zaposjela prodajom jedinog izvora prihoda za bescjenje te ukazuje na snažnu socijalnu komponentu Justinijanove vladavine, sadržanu u načelu: *Nemo cum aliena iactura locupletari debet*.^{73, 74} Prodavatelj, u slučaju da cijena ne čini ni polovinu prave vrijednosti stvari, može zahtijevati raskid ugovora, odnosno zahtijevati povrat prodane zemlje uz vraćanje kupovnine. Kupac, s druge strane, može održati ugovor na snazi ako isplati razliku cijene do pune vrijednosti zemljišta.⁷⁵

Iz navedenog je moguće istaknuti temeljne karakteristike instituta prekomjernog oštećenja, onakvog kakav je ustanovljen u Justinijanovim interpolacijama teksta Dioklecijanove i Maksimijanove konstitucije. Mogućnost pobijanja kupoprodajnog ugovora zbog prekomjernog oštećenja pripada samo prodavatelju koji je zemljište prodao za manje od polovice prave vrijednosti. Pobožnost takve kupoprodaje se manifestira vraćanjem svega što je dano na ime ispunjenja; kupac vraća zemljište oštećenom prodavatelju, a prodavatelj vraća kupovninu kupcu. Ovakvo konstruiranje posljedica pobožnosti karakteristično je za institut *restitutio ad integrum* (povrat u prijašnje stanje) koji se u rimskom pravu koristio u situacijama pobožnosti pravnog posla zbog manâ volje, to jest zbog primjene sile i prisile (*vis ac metus*) i za pobijanje ugovora nedoraslih (*minores*) zbog neiskustva. No, Justinijanovi kompilatori nisu konstruirali *laesio enormis* kao manu volje jer se za primjenu odredbi ne zahtjeva neznanje prodavatelja o pravoj vrijednosti zemljišta kao subjektivna pretpostavka, već primjenu instituta povlači sâmo objektivno kvantificiranje razlike između prave vrijednosti i isplaćene cijene u iznosu većem od polovice *iustum pretium*.⁷⁶

⁷³ “Nitko se nebi smio obogatiti na tuđem gubitku. (slobodan prijevod prema izvoru: Horvat, M., op. cit., str. 232.)”

⁷⁴ Horvat, M., op. cit., str. 232.

⁷⁵ Šarac, M., Lučić, Z., op. cit., str. 215.

⁷⁶ Horvat, M., op. cit., str. 237.

Pojam pravične cijene može se shvatiti dvojako. U jednom, užem smislu, *iustum pretium* je točna, egzaktna cijena koja u potpunosti korelira sa vrijednosti stvari. Odstupanje za više od polovine tako definirane *iustum pretium* relevantno je za primjenu odredbi o prekomjernom oštećenju. Takvo je shvaćanje termina generalno prihvaćeno u pravnoj znanosti i može se iščitati iz teksta konstitucija. Drugo, šire shvaćanje polazi od tako utvrđenog pojma *iustum pretium*; prema njemu cijena postignuta u rasponu od *iustum pretium* (u užem smislu) do polovine vrijednosti čini *iustum pretium* (pravičnu cijenu u širem smislu). Iz toga se može zaključiti da *iustum pretium* u užem smislu služi ostvarenju *iustum pretium*, odnosno pravičnosti cijene u širem smislu.

Kao što klasično pravilo o slobodnom formiranju cijene nije bilo ograničeno samo na kupoprodaju (*emptio venditio*), već se primjenjivalo i na najamne pogodbe⁷⁷, tako su i odredbe o *laesio enormis* interpolacijama proširene sa kupoprodaje zemljišta na područje vrijednosti miraza (*aestimatio dotis*) (C 5, 18, 6), nagodbe (C 2, 20, 5) i izvansudske diobene zajednice (C 3, 38, 3). Potomci žene i žena oštećena podcijenjenim mirazom mogli su zahtijevati od muža nadoplatu, a muž je bio dužan naknaditi cijenu do pune vrijednosti miraza.⁷⁸ Kod izvansudske diobene zajednice nepravilna podjela imovine prethodno se mogla pobijati samo zbog *dolusa* i zablude. Prodiranjem *lasio enormis* moguće je pobijati i onakvu podjelu diobene zajednice koja je bila suprotna *bonae fidei* i koja je nejednaka, na način da se uspostavi pravična podjela.⁷⁹

O postupovnom aspektu provođenja instituta *laesio enormis* ne postoji jasni konsenzus. Sam karakter i posljedice provođenja instituta (povrat stvari i vraćanje kupovnine) ukazuju na

⁷⁷ D. 19, 22, 3 (Paul. 34 ad ed.): *Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.*

⁷⁸ C 5, 18, 6: *Imperatores Diocletianus, Maximianus. Si circumscripta matre vestra vilioris pretio dotales res aestimatae sunt, quid super huiusmodi contractuum vitio statutum sit, vulgo patet.*

1 . *Proinde si dolosis artibus mariti circumventam matrem vestram iniqua aestimatione circumscriptam apud praesidem provinciae evidentibus probationibus ostenderitis, quando possidentibus vobis ad obtinenda praedia etiam doli mali exceptionis potestas opituletur, sciet, quatenus religionem iudicationis suae temperare debeat.*

2 . *Sin autem etiam maritus in aestimatione gravatum se adleget, veritate examinata non amplius quam pretium iustum restituere compellatur.*

3 . *Haec tum locum habent, cum res in natura sunt. Si tamen extinctae sint, pretium, quod dotali instrumento inditum sit, id considerabitur.*

(izvor: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ5.htm#18>)

⁷⁹ C 3, 38, 3: *Imperatores Diocletianus, Maximianus . Maioribus etiam, per fraudem vel dolum vel perperam sine iudicio factis divisionibus, solet subveniri, quia in bonae fidei iudiciis et quod inaequaliter factum esse constiterit, in melius reformabitur.* (izvor: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ3.htm#38>)

restitutivni karakter instituta i težnju da se uspostavi stanje identično onom prije sklapanja ugovora. Stoga, zaključujući prema svrsi instituta, pobjojnost ugovora zbog prekomjernog oštećenja manifestira se korištenjem sredstva *restitutio in integrum* (povrat u prijašnje stanje). Prema Justinijanovom uređenju, rok za potraživanje raskida ugovora putem *restitutio in integrum* iznosio je četiri godine, čime je zaštita pružena restitucijom, uz dotadašnju zaštitu za mlade do 26. godine, proširena i na sve odrasle Rimske građane.⁸⁰

Prema drugom mišljenju, tekst konstitucije (*auctoritate intercedente iudicis*) upućuje da sudac svojim autoritetom intervenira u slučaj i donosi presudu, modificirajući na taj način sadržaj ugovora.⁸¹ Ova formulacija i stanovita sloboda suca u presuđivanju o pitanju raskida zbog prekomjernog oštećenja upućuju na mogućnost da se pravna zaštita ostvarivala tužbom iz ugovora (*actio*). Takvo shvaćanje svrstava zaštitu iz *laesio enormis* u red *actiones bonae fidei*. Za razliku od *actiones stricti iuris* i sudačke vezanosti za strogu primjenu prava, *actiones bonae fidei* daju sudcu slobodu i fleksibilnost u odlučivanju i primjeni načela dobre vjere (*bonae fidei*).⁸² *Actio bonae fidei* također pripada u *actiones perpetuae*, (u starije doba) vremenski neograničene tužbe koje, od konstitucije Honorija i Teodozija II. 425. godine imaju zastarni rok (*praescriptio*) od 30 godina, odnosno za privilegirane vjerovnike 40 godina.⁸³ Nasuprot dugoj vremenskoj mogućnosti ostvarenja pravâ iz *actiones perpetuae*, *restitutio ad integrum*, kao produkt pretorskog prava kojim se modificiraju stroga pravila ranijeg formularnog prava, spada u *actiones temporales*, tužbe značajno kraćeg vremena zastarijevanja (4 godine).

Treće mišljenje predstavlja sintezu iznesenih stajališta; smatra se da se pravna zaštita zagarantirana s obzirom na prekomjerno oštećenje ostvarivala putem tužbe iz ugovora (*actio*), a da je vrijeme zastare iznosilo četiri godine. Takvo kraće vrijeme zastare opravdava se

⁸⁰ C 2, 52, 7: *Imperator Justinianus . Supervacuum differentiam utilis anni in integrum restitutionis a nostra re publica separantes sancimus et in antique Roma et in hac alma urbe et in Italia et in aliis provinciis quadriennium continuum tantummodo numerari ex die, ex quo annus utilis currebat, et id tempus totius loci esse commune: ex differentia enim locorum aliquod induci discrimen satis nobis absurdum esse visum est.*

1 . *Quod non solum in minorum restitutionibus, quibus utilis annus incipit currere, ex quo vicesimi sexti anni dies illuxerit, sed etiam in maiorum hoc idem adhiberi sancimus, ut et hic pro utili anno memorata continuatio temporis observetur ad interponendam contestationem finiendamque litem.*

2 . *Et quemadmodum omnis minor aetas excipitur in minorum restitutionibus, ita et in maiorum tempus, in quo rei publicae causa afuerint vel aliis legitimis causis, quae veteribus legibus enumeratae sunt, fuerint occupati, omne praecipitur, et sit non absimilis in hac parte minorum et maiorum restitutio.*

⁸¹ Andrzejewski, Jan, op. cit., str. 28.-29.

⁸² Romac, Ante, Rimsko pravo, Pravni fakultet Zagreb, 2002., str. 468.

⁸³ Ibid.

zaštitom pravne sigurnosti; primjena zastarnog roka za tužbe iz ugovora značila bi svakodobnu mogućnost za razvrgnuće ugovora i nesigurnost za kupca, što bi se moglo reflektirati i na pouzdanje u pravnu zaštitu i nepovoljno utjecati na gospodarsku aktivnost.⁸⁴

3.1.3. Razvitak *laesio enormis* djelatnošću glosatora

Primarna forma instituta prekomjernog oštećenja iz postklasičnog razdoblja doživjela je brojne promjene daljnjom pravničkom djelatnošću u srednjem vijeku. Razdoblje ranog srednjeg vijeka karakterizira nastanak država novopridošlih barbarskih naroda i generalni pad privredne aktivnosti. Smanjeni intenzitet trgovačke razmjene, generalna nesigurnost i fragmentacija na više manjih država sa partikularnim pravnim kodifikacijama koje nisu sadržavale institut prekomjernog oštećenja⁸⁵ (*Lex Romana Burgundiorum*, *Lex Romana Visigothorum*, *Edictum Theoderici*) uzrokovali su privremeno udaljavanje od proučavanja Rimskog prava. Promjene nastupaju razvojem slobodnih gradova na sjeveru Apeninskog poluotoka krajem 11. stoljeća. Gospodarskim razvojem tih gradova nastaje potreba za pronalaskom pravnih pravila koja će korespondirati sve sofisticiranijim trgovačkim odnosima i koja će gospodarske odnose uređivati univerzalno, nasuprot tada prevladavajućoj državnoj i pravnoj fragmentiranosti. Krajem 11. i početkom 12. stoljeća pojavljuje se grupa autora koji rješenje pravne problematike intenziviranih robno-novčanih odnosa pronalaze u Rimskom pravu. Njihova metoda proučavanja prava sastojala se u pisanju komentara i objašnjenja (lat. *Glossa*) uz dijelove Justinijanovog *Corpus iuris civilis*, po čemu je i ova škola izučavanja rimskog prava dobila naziv – glosatorska škola. Glosatori su, komentirajući i analizirajući tekst pravnih pravila (naročito *Digesta*) pojašnjavali značenje, a ponekad nadopunjavali ili modificirali pravna pravila kako bi ih prilagodili realnim prilikama toga vremena. Na taj su način oživjeli, ali i potaknuli daljnji razvoj rimskog prava i instituta *laesio enormis*, kojemu su upravo oni dali to ime.

Značajna je promjena koju su uveli glosatori u pogledu primjene *laesio enormis* primjena pravila instituta i na pokretnine, kako bi se u pravu reflektirala važnost rastućeg prometa pokretninama. Proširenje instituta na pokretnine otvorilo je pitanja u pogledu procjenjivosti vrijednosti pokretnine. Promatrajući materijalne razloge promjene shvaćanja instituta, može

⁸⁴ Horvat, M., op. cit., str. 238.

⁸⁵ Ibid.

se primijetiti da pokretnine razvojem robno-novčane privrede u srednjem vijeku imaju veću dodanu vrijednost nego u ranom srednjem vijeku te da im se vrijednost približava vrijednosti nekretnina, a time raste i potreba za njihovom zaštitom.⁸⁶ Budući da vrijednost određenih pokretnina nije stabilna, određeno je da se *laesio enormis* primjeni samo na pokretnine veće vrijednosti kod kojih dolazi do fluktuacije vrijednosti manjeg intenziteta i lakše procijene vrijednosti.⁸⁷ Pravilo izloženo u konstituciji C 4, 44, 2 prema kojem je ugovor moguće pobijati samo od strane prodavatelja također je doživjelo izmjene. Glosatori dopuštaju, radi pravičnosti i simetričnosti u pravima i obvezama stranaka da i kupac pobija kupoprodaju zbog prekomjernog oštećenja.⁸⁸ Time *laesio enormis* od sredstva ekskluzivne zaštite jedne ugovorne strane (zemljoposjednika) postaje opće sredstvo zaštite bilo koje ugovorne strane od velikog nerazmjera činidbi. Takvo pravilo potvrđuju Azo, Odofresus i Accursius.⁸⁹ Time se ne negira ideja slobodnog formiranja cijene, kako je istaknuta u Klasičnom rimskom pravu, već se korigiraju ekstremne situacije očite nejednakosti vrijednosti činidbe i kupovne cijene koje se protive pravičnosti.⁹⁰

Dodjeljivanje kupcu prava na raskid zbog prekomjernog oštećenja povlači za sobom pitanje za koliko odstupanje od pravične cijene mu se to pravo treba dodijeliti. U dilemi između dodjeljivanja prava na raskid ugovora zbog pretplate u iznosu pravične cijene uz više od polovine pravične cijene (mišljenje Aza, potvrđeno od strane Accursiusa i Odofredusa) ili zbog pretplate dvostrukog iznosa pravične cijene (*duplum*), općenito je postalo prihvaćeno gledište da kupac ima pravo pobijati ugovor zbog prekomjernog oštećenja ako je pretplatio stvar za njenu stvarnu vrijednost uz više od polovine vrijednosti stvari.^{91, 92}

Zasluga je glosatora i potpuni razvoj teorije frauduloznosti kontrakata. Još od Justinijanovih interpolacija konstitucija C 4, 44, 2 i C 4, 44, 8 i uvođenja privatnopranih ograničenja u (dotadašnju) neograničenu slobodu ugovaranja klasičnog rimskog prava, postojale su dvojbe u pogledu toga što čini prijevarno postupanje, a što čini validne napore eventualne ugovorne

⁸⁶ Ibid., str. 240.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Andrzejewski, Jan, op. cit., str. 28.

⁸⁹ Baldwin, John W., *The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries* Transactions of the American Philosophical Society, 1959, New Series, Vol. 49, No. 4 (1959), str. 28.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., str. 23.

⁹² Suprotan stav izražen u M. Horvat, cit., str. 240.

stranke da ishodi za sebe što bolji položaj u pravno-gospodarskom odnosu. Klasični izvori su nekonzistentnim korištenjem izraza *circumvenire* i *circumscribere* (ponekad se koristi kao prijevara, u ovom konkretnom slučaju (poduzetnička) umješnost) kako bi opisali postupak pregovaranja oko kupovne cijene pridonijeli nejasnosti razdiobe prijevare i dopuštenog ponašanja u pregovaranju, ali također ukazali na potrebu konstruiranja sofisticiranije teorije o *dolusu* radi jasnije razdiobe pojmova. Glosatori su prijevaru (*dolus*) prema učinku prijevare na valjanost ugovora dijelili na dvije vrste: *dolus* koji uzrokuje sklapanje ugovora i *dolus* koji je incidentalan samom ugovoru.⁹³ Postojanje dolusa koji je uzrok sklapanja ugovora za sobom povlači ništetnost ugovora; za ugovor se smatra da nikada nije ni sklopljen te ne proizvodi pravne posljedice. *Dolus* koji je incidentalan ugovoru izaziva pobožnost ugovora, a dijeli na *dolus ex proposito* i *dolus re ipsa*. *Dolus ex proposito* postoji kada jedna od stranaka namjerno dovede drugu ugovornu stranu u zabludu o pravoj vrijednosti stvari i tako je inducira na sklapanje ugovora po nepoštenoj cijeni.⁹⁴ *Dolus re ipsa* korespondira manjkavosti ili grešci u samoj stvari nastaloj bez znanja ugovornih strana i to ga čini relevantnim okvirom za objašnjenje pravnih mehanizama koji stoje u temelju *laesio enormis*. U svojoj srži *dolus re ipsa* predstavlja grešku u evaluaciji vrijednosti objekta naplatnog pravnog posla, a ne ono što se intuitivno može smatrati prijevarnim postupanjem.⁹⁵ Ovom pravnom konstrukcijom presumira se *dolus* one ugovorne strane koja nije oštećena pogrešnom evaluacijom vrijednosti.⁹⁶ Kako bi se održalo ovakvo teorijsko objašnjenje, glosatori su u strukturu instituta uveli novu inovaciju, i to u pogledu relevantnosti odnosa oštećene stranke prema vrijednosti stvari. Prekomjerno oštećenje, kako je definirano u carskim konstitucijama konstruirano je isključivo na objektivnom i mehaničkom nerazmjeru između vrijednosti stvari i kupovne cijene. Nasuprot takvom shvaćanju, glosatori ističu da se pravnim sredstvima instituta *laesio enormis* može služiti samo ona povrijeđena stranka koja u vrijeme sklapanja ugovora nije znala za pravu vrijednost činidbe. Određivanjem prekomjernog oštećenja prema ovom subjektivnom elementu području primjene instituta sada izmiču slučajevi kada je ugovorna strana, pritisnuta nuždom, svjesno sklopila po sebe nepovoljan ugovor (primjerice lihvarski ugovor).⁹⁷

⁹³ Baldwin, John. W., op. cit., str. 31.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Baldwin, John. W., op. cit., str. 32.

⁹⁶ M. Horvat, op. cit., str. 241.

⁹⁷ Ibid., str. 242.

Glosatorska tradicija priznaje stanovita ograničenja instituta koja su se pojavila u praksi. Odredbe o prekomjernom oštećenju ne odnose se na besplatne te aleatorne pravne poslove, dakle one kod kojih pri sklapanju nije poznat omjer međusobnih davanja ili nisu poznate same ugovorne strane. Pri sklapanju naplatnog ugovora postojala je mogućnost odricanja od prava na traženje raskida zbog prekomjernog oštećenja.⁹⁸ Ista funkcija mogla se ostvariti i izricanjem zakletve pri sklapanju ugovora da se ugovor neće pobijati zbog prekomjernog oštećenja ili davanjem izjave prema kojoj prodavatelj (eventualni) višak vrijednosti daruje kupcu.⁹⁹

3.1.4. Doprinos Glosatora razvoju teorije vrijednosti činidbe

Pri određivanju *iustum pretium* kao orijentira za primjenu *laesio enormis* glosatori su polazili od klasičnih, empirijski otkrivenih postavki o važnosti tržišne cijene za određivanje vrijednosti dobara. Odofredus definira stroga pravila za pronalaženje prave vrijednosti stvari: 1) vrijednost stvari je ona koju stvar redovito (*communiter*) postiže prodajom u prometu dobara, 2) vrijednost zemljišta procjenjuje se uzimajući u obzir okolna zemljišta, 3) vrijednost zemljišta može se iznaći iz rente koju uprihode komparabilna zemljišta i 4) vrijednost zemljišta moguće je saznati od lokalnog stanovništva koje je upoznato sa redovnom cijenom, a time i sa vrijednosti zemljišta u njihovom životnom okruženju.¹⁰⁰ Azo je svojom analizom teksta Justinijanove konstitucije o javnoj prodaji zemljišta radi podmirivanja duga prema državi (C 44, 4, 16)¹⁰¹ postavio temelje evaluaciji vrijednosti kapitala; on tvrdi da se *iustum pretium* može pronaći izračunom povrata na imanje određenog dobra u duljem vremenskom razdoblju.¹⁰² U samom sudskom postupku povodom tužbe ugovorne strane za raskid na temelju prekomjernog oštećenja sudci su, zbog toga što se radilo o *actio ex contractu*, a ne

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Baldwin, John W., op. cit., str. 30.

¹⁰¹ C 4, 44, 16: Imperatores Valentinianus, Theodosius, Arcadius . Si quos debitorum mole depressos necessitas publicae rationis adstringat proprias distrahere facultates, rei qualitas et redituum quantitas aestimetur nec sub nomine subhastationis publicae locus fraudibus relinquatur et possessionibus viliori distractis plus exactor ex gratia quam debitor ex pretio consequatur.

1.Hi postremo sub empti titulo perpetuo dominii iure potiantur, qui tantum adnumeraverint fisco, quantum exegerit utilitas privatorum. Etenim periniquum est, ut alienis bonis sub gratiosa auctione distractis parum accedat publico nomini, cum totum pereat debitori. (izvor: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ4.htm#44>)

¹⁰² Gordon, Barry, op. cit., str. 133.

actio stricti iuris, imali veću slobodu i fleksibilnost u odlučivanju o vrijednosti činidbe. Ukoliko nisu bili u posjedu informacija za precizno determiniranje vrijednosti, mogli su odrediti da odluku o procjeni stvari ostave prosudbi „dobrog čovjeka“ (*recurritur ad arbitrum boni viri*), koji će svojom čestitošću i nepristranošću osigurati određivanje prave vrijednosti stvari.¹⁰³

Iz svega iznesenog vidljivo je da su glosatori imali presudan utjecaj na revitalizaciju, teorijsku razradu i pojašnjenje instituta *laesio enormis*. Ona je od jednostranog pravnog sredstva za isključivu zaštitu zemljoposjednika u slučaju objektivnog nerazmjera činidbi postala institut kojim se simetrično štite obje ugovorne strane od ekonomskog iskorištavanja i ugovaranja očito neravnopravnih prestacija, ali samo ako povrijeđena strana u trenutku sklapanja pravnog posla nije znala za razliku između vrijednosti i cijene. Te temeljne karakteristike ostale su zadržane i u suvremenoj iteraciji instituta prekomjernog oštećenja u pozitivnom građanskom pravu Republike Hrvatske.

¹⁰³ Baldwin, John. W., op. cit., str. 29.

3.2. Kratki prikaz instituta prekomjernog oštećenja u hrvatskom građanskom pravu

3.2.1. Povijesni kontekst razvoja prekomjernog oštećenja na hrvatskom području

Hrvatsko privatno pravo može zahvaliti prisutnost instituta prekomjernog oštećenja svojoj orijentiranosti prema kontinentalnim pravnim sustavima i uključenosti u kontinentalnu pravnu tradiciju. Srednjovjekovno Ugarsko-hrvatsko pravo nije poznavali institut *laesio enormis*, a zaštita od pretjeranog nerazmjera vrijednosti činidaba postizala se uglavnom donošenjem javnopravnih propisa.¹⁰⁴ Specifične povijesne okolnosti (vladavina Habsburgovaca i kratka epizoda francuske vladavine kroz Napoleonove Ilirske pokrajine) dovele su do primjene modernih građanskih zakonika na hrvatskim područjima. Francuski Code civil primjenjivao se za vrijeme kratke egzistencije Ilirskih pokrajina. Sadržavao je odredbe o *laesio enormis*, ali u suženom obliku karakterističnom za prvotnu, Justinijanovu verziju instituta, prema kojoj pravo na raskid ugovora zbog prekomjernog oštećenja ima samo prodavatelj nekretnine, u roku od 2 godine od sklapanja ugovora, ako oštećenje iznosi više od 7/12 vrijednosti nekretnine u trenutku prodaje, a kupac može ugovor zadržati na snazi ako nadoplati do 9/10 prave cijene zemljišta.¹⁰⁵ Austrijski Opći građanski zakonik posebno je važan zbog tadašnje primjene (druga polovica 19. st. i početak 20. st.) na gotovo čitavom današnjem teritoriju hrvatske. Neposredno se primjenjivao u Istri i Dalmaciji kao zemljama Austrijske krune te, neovisno od novela koje su uslijedile na tim područjima, na području Hrvatske i Slavonije. OGZ prihvaća glosatorsko poimanje instituta, proširujući ga na sve dvostrano obvezne ugovore. Sredstvom se mogu koristiti obje ugovorne strane, i to u roku od tri godine od sklapanja ugovora, ako u trenutku sklapanja posla postojao objektivni nerazmjer činidbi i ako stranka nije znala pravu vrijednost stvari, čime se ponovno afirmira subjektivni element *laesio enormis*.¹⁰⁶

Uvođenje socijalističkog poretka nakon drugog svjetskog rata označava početak drastičnog udaljavanja od tradicije europsko-kontinentalnog građanskopravnog uređenja. Temeljne karakteristike građanskog prava, a ponajprije primat autonomije stranaka, privatne inicijative i privatnog vlasništva zamijenjene su društveno-pravnim uređenjem koje je isticalo

¹⁰⁴ Petrak, Marko; Žiha Nikol; Jusztinger János, Univerzalni temelji lokalnih prava – primjer „pravedne cijene“, (iustum pretium), Pravo-regije-razvoj, (ur.) Mirela Župan, Mario Vinković, Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu i Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2013., str 274.

¹⁰⁵ Horvat, M., op. cit., str. 244.

¹⁰⁶ Ibid., str. 246.-247.

kolektivizam i etatizam te negiralo primat interesa ugovaratelja, nauštrb općeg društvenog interesa. Udaljenje od prijašnje privatnopravne tradicije pravno je izraženo u Zakonu o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije. Članak 4. Zakona određuje da se pravna pravila sadržana u tim propisima mogu primjenjivati na odnose koji nisu uređeni postojećim propisima samo ako ona nisu u suprotnosti sa ustavom FNRJ, ustavima republika, zakonima i ustavnim načelima Federativne Narodne Republike Jugoslavije i njezinih republika.¹⁰⁷ Jedini zakon koji je za vrijeme FNRJ uređivao *laesio enormis* bio je Zakon o prometu zemljišta i zgrada. Donošenjem tog zakona institut prekomjernog oštećenja modificiran je kako bi odgovarao novom socijalističkom poretku. Zakon štiti isključivo subjekte koji predstavljaju društvene kolektive (privredna organizacija ili političko-teritorijalna jedinica) koji sklapaju ugovore sa privatnim osobama, a raskid ugovora može tražiti javni pravobranitelj kao zastupnik kolektivnih interesa u roku godine dana od sklapanja.¹⁰⁸ Velike promjene u režimu privatnog prava uzrokovalo je donošenje Zakona o obveznim odnosima 1978. koji proklamira načelo jednake vrijednosti činidaba kao jedno od temeljnih načela privatnog prava te vraća u primjenu institut prekomjernog oštećenja, u obliku kakav je bio poznat prije uvođenja socijalističkog uređenja. Za pobijanje ugovora zbog prekomjernog oštećenja traži se očiti nerazmjer između činidbe i protučinidbe u vrijeme sklapanja ugovora za koji oštećena strana nije znala niti morala znati.¹⁰⁹ Napuštanjem socijalističkog uređenja i donošenjem novog Zakona o obveznim odnosima 2006. Republika Hrvatska se u potpunosti vratila krugu država sa europsko-kontinentalnom građanskopravnom tradicijom.

3.2.2. Uređenje instituta prekomjernog oštećenja u pozitivnom hrvatskom pravu

Prekomjerno oštećenje u pozitivnom pravu Republike Hrvatske uređeno je u Zakonu o obveznim odnosima (ZOO) u članku 375. Prema toj zakonskoj odredbi, ugovor je moguće pobijati zbog prekomjernog oštećenja ako je u vrijeme sklapanja ugovora postojao očiti nerazmjer činidaba te ako oštećena strana za taj nerazmjer nije znala niti morala znati.¹¹⁰

¹⁰⁷ Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije 86/1946 105/1946 96/1947

¹⁰⁸ Horvat, M., op.cit., str.254.

¹⁰⁹ P. Klarić, M. Vedriš, op. cit., str. 429.

¹¹⁰ ZOO, čl. 375, st. 1

Druga ugovorna strana ima fakultativno ovlaštenje da ugovor održi na snazi nadopunom do prave vrijednosti činidbe.¹¹¹ Zakon također izrijekom isključuje mogućnost odricanja od prava na pobijanje ugovora zbog prekomjernog oštećenja¹¹² Pobijanje ugovora može se zahtijevati u roku od godine dana od njegova sklapanja.¹¹³ Zakonska formulacija „ako oštećena stranka za taj nerazmjer nije znala niti morala znati“ upućuje na potrebu korištenja dužne pažnje tijekom sudjelovanja u pravnom prometu.¹¹⁴ Prema članku 10. sudionici u obveznim odnosima dužni su u ispunjavanju svoje obveze postupati s pažnjom koja se u pravnom prometu zahtijeva u odgovarajućoj vrsti odgovarajućih odnosa. Dakle, odgovarajuća uloga u pravnom prometu (primjerice trgovac gospodarstvenik) korelira sa većim stupnjem pažnje kojeg je potrebno uložiti sudjelujući u pravnom prometu. Stoga je logična zakonska odredba čl. 375. st. 5. prema kojoj nije moguće pobijati trgovački ugovor zbog prekomjernog oštećenja, kao ni ugovore na sreću, besplatne ugovore, javnu prodaju, te one ugovore kod kojih je veća cijena za stvar dana iz osobite naklonosti. Također se ne može zbog prekomjernog oštećenja pobijati ugovor o nagodbi.¹¹⁵ Odgovornosti za prekomjerno oštećenje nema ako se prava vrijednost stvari ne može utvrditi.¹¹⁶ Za razliku od objektivnog određivanja oštećenja izraženog egzaktnim brojem kao u rimskom pravu (manje od pedeset posto pravične cijene) hrvatsko pravo polazi od pravnog standarda „očiti nerazmjer u trenutku sklapanja ugovora“ čiji sadržaj određuju sudovi primjenjujući pravo i uzimajući u obzir sve relevantne okolnosti odnosnog slučaja. Visoki trgovački sud u odluci Pž-1577/92 odredio je da ugovor o prodaji, u kojem ugovorena cijena dostiže 60 posto vrijednosti prodane nekretnine, sadrži očiti nerazmjer činidbi te ga je moguće pobijati zbog prekomjernog oštećenja u zakonom predviđenom roku.¹¹⁷ Sudskim određivanjem onoga što čini očiti nerazmjer, a ne mehaničkim postavljanjem matematičkog kriterija za primjenu instituta, omogućuje se fleksibilnije definiranje onoga što predstavlja nejednakost činidaba i time garantira pravilna ravnoteža između slobode ugovaranja i pravičnosti ugovornog prava.

¹¹¹ ZOO, čl. 375, st. 4

¹¹² ZOO, čl. 375, st. 3

¹¹³ ZOO, čl. 375., st. 2

¹¹⁴ Nikšić, Saša; Slakoper, Zvonimir, Dužna pažnja prema Zakonu o obveznim odnosima, Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u rijeci, vol. 44, br. 1, 25-58 (2023), str. 31.

¹¹⁵ P. Klarić, M. Vedriš, op. cit., str. 430.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ VTS, Pž-1577/92

4. Zaključak

Institut prekomjernog oštećenja svoj razvitak je započeo u postklasično doba razvoja rimskog prava usporedno sa razvojem *iustum pretium*. Kako klasično razdoblje ne poznaje pobijanje ugovora zbog prekomjernog oštećenja jasan je izostanak formuliranja teorije vrijednosti činidbe. Potreba za određivanje vrijednosti činidbe i njena teorijska razrada postaju važni onim kada se ugovaranje cijene koja znatno odstupa od od vrijednosti stvari počinje smatrati nepravičnim. Pojavi *laesio enormis* nužno je prethodila promjena paradigme o granicama ugovorne slobode, potaknuta društvenim promjenama i povijesnim okolnostima. Neregulirana sloboda pregovaranja i ugovaranja (ograničena samo doložnim postupanjem) korigirana je konceptom pravične cijene (*iustum pretium*) čime se postiže kompromis između slobode ugovaranja i pravične ravnoteže ugovorenih činidaba. U početku je institut, zamišljen kao konkretno sredstvo za sanaciju problema jeftine prodaje zemlje i osiromašenja zemljoposjednika, ravnotežu postizao objektivnim i matematičkim definiranjem raspona (prikrata iznad polovice pravične cijene). Ponovno otkriće rimskog prava u srednjovjekovnim gradovima sjeverne Italije omogućilo je grupi pravnih znanstvenika, glosatorima, da preuzmu prekomjerno oštećenje koje je u tom trenutku bilo partikularno, „krunji“ institut, i dovedu ga do teoretske zaokruženosti i cjelovitosti. To su postigli simetričnim proširenjem *laesio enormis* na obje ugovorne strane i razradom koncepta *dolus re ipsa* kojim je u konstrukciju instituta uveden subjektivan odnos oštećenog prema cijeni, prema kojem je potrebno neznanje u trenutku sklapanja ugovora kako bi mogao zahtijevati raskid ugovora. Njihovom zaslugom se formira i cjelovita teorija određivanja vrijednosti kako bi mogla služiti dosljednoj primjeni instituta prekomjernog oštećenja.

Evolucijsku poveznicu između današnjeg hrvatskog građanskog prava i rimskog prava čini recepcija rimskog prava (zajedno sa kanonskim pravom) u zajedničko pravo europskih zemalja srednjeg vijeka (*ius commune*).¹¹⁸ Time je formirana tradicija kontinentalnog prava kojoj pripada i pravo Republike Hrvatske. Među temeljnim karakteristikama tog sustava je i poštivanje načela jednakosti činidaba uz balansiranje (načelno) neograničene slobode ugovaranja. Hrvatski sustav građanskog prava poznaje prekomjerno oštećenje kako potpuno izgrađen institut koji je primjenjiv u točno određenim okolnostima. Common law sustav,

¹¹⁸ <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28055>

karakterističan za zemlje anglosaksonskog kulturnog kruga, ne poznaje institut prekomjernog oštećenja zbog potpunog liberalističkog uređenja ugovaranja, ali tendencije prihvaćanja utjecaja iz kontinentalnog sustava pokazuju sve veću sklonost sudaca, kao primarnih kreatora prava u *common law* sustavu, da korigiraju ugovore u kojima dolazi do očitog nerazmjera prestacija koristeći pravičnost kao argument za intervenciju u takve ugovorne odnose. To svjedoči važnosti načela jednakosti činidaba i o potrebi postavljanja stanovitih ograničenja na slobodu i pravo ugovaranja kako nebi došlo do ostvarenja poznate latinske sentence: *Summum ius, summa iniuria*.

Literatura:

1. Klarić, Petar; Vedriš, Martin, Građansko pravo, Opći dio, stvarno pravo, obvezno i nasljedno pravo, Narodne Novine, 2014.
2. Gordon, Barry, Economic Analysis Before Adam Smith, Hesiod to Lessius, University of Newcastle, 1975.
3. Sukačić, Marko, Primjena pravila edikta kurulskih edila na nekretnine, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu vol. 72, br. 6, 2022.
4. Zimmerman, Reinhard, The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition, Juta, Cape Town, 1990.
5. du Plessis, Paul; Ando, C., Tuori, K. (ur.), The Oxford Handbook of Roman Law and Society, Oxford University Press, Oxford, 2016.
6. Horvat, Marijan, Prekomjerno oštećenje (laesio enormis), Rad JAZU, 10, Zagreb, 1961
7. Miller, Walter, Cicero, On duties, Loeb Classical Library, 1913.
8. Watson, Alan, The Digest of Justinian, Volume 1 (Books 1-15), University of Pennsylvania Press, 1998.
9. Watson, Alan, The Digest of Justinian, Volume 3 (Books 30-40), University of Pennsylvania Press, 1998.
10. Westbrook, Raymond, The Origin of Laesio Enormis, John Hopkins University of Baltimore

11. Rebić, Adalbert; Fućak, Jerko; Duda, Bonaventura (ur.); Jeruzalemska Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994.
12. Vugdelija, Marijan, „Blago siromasima duhom, njihovo je kraljevstvo nebesko (Mt 5,3)“, Crkva u svijetu 37, 2002.
13. Cohen, Shaye J. D.; Goldenberg, Robert; Lapin, Hayim, The Oxford Annotated Mishnah, Oxford University Press, 2022.
14. Žižek, Krešimir, Razumijevanje domovine i zadaća svjetovnih vladara u liturgijskoj euhologiji i obrednosti, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Katolički bogoslovni fakultet, 2021.
15. Andrzejewski, Jan, Laesio enormis i wyzysk. Tradycja prawna a przeciwdziałanie nieekwiwalentności świadczeń w prawie prywatnym Austrii, Niemiec i Polski, (doktorska disertacija), Sveučilište Adam Mickiewicz u Poznaniu, Fakultet prava i javne uprave, 2015.
16. von Lübtov, Ulrich. De iustitia et iure, Mayer-Maly, Pactum, Tausch und laesio enormis in den sog. Leges Barbarorum, 1948.
17. Romac, Ante, Rimsko pravo, Pravni fakultet Zagreb, 2002.
18. Baldwin, John W., The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries, Transactions of the American Philosophical Society, 1959.
19. Petrak, Marko; Žiha, Nikol; Jusztinger János, Univerzalni temelji lokalnih prava – primjer „pravedne cijene“(iustum pretium), Pravo-regije-razvoj, (ur.) Mirela Župan, Mario Vinković, Pravni fakultet Sveučilišta u Pečuhu i Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 2013.
20. Nikšić, Saša; Slakoper, Zvonimir, Dužna pažnja prema Zakonu o obveznim odnosima, Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u rijeci, vol. 44, br. 1, 25-58, 2023.
21. Šarac, Mirela; Lučić, Zdravko, Rimsko privatno pravo, Naklada Bošković, 2011.
22. Selb, Walter, Zur Bedeutung des Syrisch-Römischen Rechtsbuches, Munich 1964.
23. Sperber, Daniel, Laesio Enormis and the Talmudic Law of Ona'ah, Israel Law Review 8 (1973)

Izvori:

1. Zakon o obveznim odnosima (dalje u radu ZOO), čl. 2., NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22
2. VRH, Gzz-339/01-2, presuda Vrhovnog suda RH
3. Romac, Ante, Izvori rimskog prava, Informator, 1973.
4. VTS, Pž-1577/92, presuda Visokog trgovačkog suda
5. Zakon o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije 86/1946 105/1946 96/1947

Mrežni izvori:

1. <https://lidermedia.hr/aktualno/biznis-i-politika/hrvatska/u-2013-s-istim-cijenama-goriva-74190>
2. <http://kark.uib.no/antikk/dias/priceedict.pdf>
3. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-09.htm>
4. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-35.html>
5. <https://www.britannica.com/topic/tanna-Judaic-scholar>
6. <https://www.britannica.com/topic/Mishna>

7. https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/CJ4_Scott.htm#44
8. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ5.htm#18>
9. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ3.htm#38>
10. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/CJ4.htm#44>
11. <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28055>
12. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>